

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΟΜΗΡΟΣ

Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν χωρίων, ποὺ μιλοῦν γιὰ τὴν Κρήτη, μᾶς δίνεται ἀνάγλυφα ἢ εἰκόνα τῆς μυκηναϊκῆς μεγαλονήσου. Πυκνὰ κατοικημένη, ἔχει ἑνεννήντα ἢ ἑκατὸ πόλεις. Ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶναι ἀνάμεικτος καὶ ὁ στόλος τῆς ἰσχυρὸς. Ὁ Ἰδομενέας εἶναι δυνατὸς βασιλιάς καὶ συμμετέχει στὸν Τρωϊκὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι σημαντικὸς, ἂν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ὁ Μενέλαος ἔχει ἐξήντα καὶ ὅτι δυνατοὶ βασιλιάδες, ὅπως ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ὁ Νέστωρ, διαθέτουν λίγο περισσότερα: εἴκοσι ὁ πρῶτος, δέκα ὁ δεύτερος. Ὁ Κρητικὸς βασιλιάς κατέχει ἐξ ἄλλου μιὰ ἐξαιρετικὴ θέση στὴν Ἰλιάδα. Ἡ Κρήτη βρῖσκεται σὲ σχέσεις μὲ τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια καὶ ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὰς μινωϊκὰς ἀναμνήσεις. Ὁ Μίνως, ὁ Ραδάμανθυς, ὁ Δευκαλίων, ἢ Ἀριάδνη εἶναι πρόσωπα, ποὺ θυμοῦνται συχνὰ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Δίνοντας μιὰ ἐξαιρετικὴ θέση στὴν Κρήτη καὶ στὸν Ἰδομενέα ὁ Ὅμηρος μᾶς βοηθᾷ—ἀντίθετα ἀπ' τὶς ἀπόψεις τοῦ Evans— νὰ πιστέψωμε στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἰσχυροῦ μυκηναϊκοῦ βασιλείου στὸ νησί.

Σ' ἓνα ἀπ' τὰ κυριώτερα χωρία (τ 172 ἐξ.) ἡ Κρήτη δὲν ἀναφέρεται ὡς νησί, ἀλλὰ ὡς γαῖα περίρρυτος, πρᾶγμα ποὺ ὑποδηλώνει τὸ μέγεθός τῆς, ὅπως παρατήρησε ὁ I. Καλιτσουνάκης¹.

*Κρήτη τις γαῖ' ἔστι, μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ
καλὴ καὶ πείρα, περίρρυτος· ἐν δ' αἰθροποὶ
πολλοί, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόλεις.
ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοὶ
ἐν δ' Ἐτεόκρητες μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες
Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοι τε Πελασγοὶ
τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς μεγάλη πόλις ἔνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου βασιτεῖας.*

Τὰ ἐπίθετα γαῖα περίρρυτος καλὴ καὶ πείρα, ὁ χαρακτηρισμὸς σ' ἓνα ἄλλο χωρίο τῶν βουνῶν τῆς ὡς νιφοέντων (τ 338) δίνουν μιὰ σύντομη, ἀλλὰ πιστὴ εἰκόνα τῆς Κρήτης ἀπὸ φυσικὴ ἀποψη. Ἄλλοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, περιγράφονται μὲ ἀκρίβεια βασισμένη χωρὶς ἄλλο σὲ προσωπικὰς ἐμπειρίας μερικὰ ἀκρογιαλίας τῆς Κρήτης. Ἄλλὰ τὸ χωρίο

¹) «Κρητικὰ Χρονικά» Α' 1947 σ. 7. Τὸ μέγεθός τῆς δείχνει καὶ τὸ ἐπίθετο εὐρεῖται N 453 καὶ ὁ πληθυντικὸς Κρηταὶ ξ 199, π 62.

αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, γιατί ἀναφέρει τοὺς λαοὺς, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμὸς τῆς.

Ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἐτεόκρητες δὲν παρέχουν δυσκολία. Εἶναι φυσικὸ τὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος μιλώντας γιὰ τὴν σύγχρονη μὲ τὰ τρωϊκὰ Κρήτη ἀναφέρει πρώτους τοὺς Ἀχαιούς, ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ—ὅπως μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραφῆς Β πιστεύεται—ἤδη ἀπ' τὸ 1450 π. Χ. Μυθολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση ὑποδηλώνεται μὲ τὸ χτίσιμο μερικῶν πόλεων ἀπ' τὸν Ἀγαμέμνονα στὴ δυτικὴ Κρήτη, τῆς Περγάμου, τῆς Λάμπας, τῆς Τεγέας (Velleius Paterculius I 1, Στεφ. Βυζ. λ. Λάμπη, Τεγέα), καὶ μὲ τὴν παράδοση ὅτι ὁ Σπαρτιάτης κήρυκας τοῦ Ἀγαμέμνονα, Ταλθύβιος ἔφερε μιὰ ἀποικία Ἀχαιῶν ἀπὸ τὶς Μυκῆνες (Μέγα ἐτυμολογ. λ. *Τριχάϊκες*. Γιὰ ὁμώνυμη πόλη στὴν Κρήτη μιλεῖ ὁ Velleius P. I, 1, 2). Ἀχαιοὶ συμμετέχουν στὴν ἴδρυση τῆς Πολυρροηνείας (Στράβων I' 479) καὶ Ἀχαῖα εἶναι ἴσως ἡ περιοχὴ τῆς (P. Faure, Κρ. Χρ. ΙΓ' σ. 188). Ἀρχαιολογικὰ ἡ ἐγκατάσταση τῶν Ἀχαιῶν στὴν Κρήτη ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης. Ἄν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο, ὅτι ὁ ἀνακτορικὸς ρυθμὸς εἶναι δημιουργία ἀχαϊκῆ, πάντως μετὰ τὸ 1400 βρίσκομε στὴν Κρήτη τὴν ἴδια κεραμεικὴ ποὺ ὑπάρχει στὴν Πελοπόννησο καὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα. Ἀχαϊκὰ μέγαρα ἔχουν βρεθῆ στὴν Ἀγία Τριάδα καί, ὅπως ἔδειξε ὁ Ν. Πλάτων, στὴν Τύλισσο. Ἀξιόλογα εἶναι τὰ σπίτια τῆς «μυκηναϊκῆς» ἢ ΥΜ III αὐτῆς περιόδου στὰ Γουρνια. Τῆ σημασία τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων τῆς Κνωσοῦ τόνισε τελευταῖα ὁ Palmer, ἀνάγοντας μάλιστα σ' αὐτὰ καὶ τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ συστήματος Β. Ἐνας συνοικισμὸς, ποὺ βρῆκε ὁ Ν. Πλάτων στὴ Βιάννο ἀνήκει στὴν ἴδια περίοδο.

Στὴν ἀχαϊκὴ κατάκτηση πιστεύεται ἐξάλλου ὅτι ὀφείλεται καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρκαδικῶν τοπωνυμίων *Γόρτυς* καὶ *Ἀρκαδία*. Κατὰ τὸν Στέφανο Βυζάντιο καὶ μία κρητικὴ πόλη *Φαραί* ἦταν ἀποικὸς τῶν ἐν *Μεσσηνίᾳ*. Τὸ τοπωνύμιον *Λυγόρτυνο* ἀναμφισβήτητα συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ ὄνομα *Λυκόρτας*. Ἡ κρητικὴ πόλη *Υρτακίνα* συνδέεται μὲ τὸ ἀρκαδικὸ βουνὸ *Ὀστρακίνη* (Guarducci I. C. II σ. 184). Ἡ κρητικὴ *Φάλαννα* θεωρήθηκε ἀποικία μιᾶς ὁμώνυμης ἀχαϊκῆς πολιτείας τῆς Θεσσαλίας (Kirsten, R. E. λ. Phalanna). Πυκνὲς εἶναι οἱ ἀχαϊκὲς ἐγκαταστάσεις στὰ ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου παράλια τῆς Κρήτης. Ὁ Σ. Ἀλεξίου ἐπεσήμανε δύο οἰκοδομήματα τῆς περιόδου αὐτῆς στὸ Στύλο Ἀποκορώνου καὶ στὸ Κολυμπάρι κ' ἕνας μεγάλος θολωτὸς τάφος τοῦ τύπου τῶν Δαμανίων καὶ ἑνὸς τάφου τῶν Μυκηναίων εἶναι στὸ Μάλεμε (AM. 1910 σ. 150). Τάφοι λαξευτοὶ τῆς ἴδιας περιόδου ὑπάρχουν σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Καὶ γιὰ τοὺς Ἐτεόκρητες συμφωνοῦν οἱ ἐπιστήμονες. Εἶναι οἱ παλιοί, γνήσιοι, δηλ. προελληνικοὶ Κρηῖτες, πού διατηρήθηκαν στὸ νησί μετὰ τὴν ἀχαικὴ κατάκτηση. Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο, ὅτι ἀναφέρονται ἀμέσως μετὰ τοὺς κυριάρχους Ἀχαιοὺς καὶ ὅτι δίνεται σ' αὐτοὺς τὸ ἐπίθετο «μεγαλόκαρδοι». Ὁ Στράβων (I' 475) θεωρῶντας τοὺς Ἐτεόκρητες αὐτόχθονες τοὺς τοποθετεῖ στὴ Νότια Κρήτη, προσθέτοντας ἀντιφατικὰ ὡν εἶναι πολίχνιον Προῶσον, ὅπου τὸ τοῦ Δικταίου Διὸς ἱερόν. Ἡ παρουσία τους στὰ μεταγενέστερα χρόνια στὴν Πραισὸ καὶ γενικώτερα στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὶς περιφημες ἔτεοκρητικὲς ἐπιγραφές τῆς Πραισοῦ (B.S.A. VIII σ. 125, X σ. 115) καὶ ἐπίσης τῆς Δρήρου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀρχικὰ εἶχαν διατηρηθῆ Ἐτεόκρητες καὶ σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Κρήτης ἀκόμα καὶ στὴ δυτικὴ, νωρὶς ὅμως θ' ἀφομοιώθηκαν στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ νησιοῦ μετὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα, ἀχαικὰ καὶ δωρικὰ, πού εὐκολώτερα καὶ πυκνότερα τὸ ἀποίκιζαν φτιάνοντας ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

Προβληματικὴ εἶναι ἡ φυλὴ τῶν Κυδώνων, πού κατοικοῦν Ἰαροδάνου ἀμφὶ ῥέεθρα γ 292. Ὁ Στράβων τοὺς θεωρεῖ ὅπως καὶ τοὺς Ἐτεόκρητες αὐτόχθονες (ἔ. ἀ.) καὶ τὴν ἀποψη αὐτὴ δέχεται ὁ Bengtson (gr. Gesch 1950 σ. 50) πού γράφει ὅτι μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτηση: Die Urbevölkerung (Kydonen und Eteokreter) wurde im äussersten Westen und Osten der Insel zusammengedrängt. Αὐτόχθονες δέχεται τοὺς Κύδωνες καὶ ὁ P. Faure (ἔ. ἀ. σ. 215). Ἡ γνώμη αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν πιθανὴν ἀνάγνωση τῆς λέξεως Ku - do - ní σὲ μινωϊκὰ κείμενα τοῦ συστήματος A (Furumark Linear A 1956 σ. 24), ἀπὸ τὴν κρητικὴν παράδοση, πού ἔσωσε ὁ Πausanias (VIII 53, 4), ὅτι ὁ Κύδων ἦταν γυιὸς τῆς κόρης τοῦ Μίνωα Ἀκακαλλίδος² καὶ ἀπὸ τὴν πληροφορία τοῦ Διοδώρου (V 78, 2) ὅτι ἡ Κυδωνία ἰδρύθηκε μαζὶ μετὰ τὴν Κνωσὸ καὶ τὴ Φαιστὸ ἀπὸ τὸ Μίνωα. Τὸ τελευταῖο ὅμως μπορεῖ νὰ ὀφείλεται μόνο στὸ ὅτι κάθε σπουδαία πόλη τῆς Κρήτης ἤθελε νὰ συνδέεται μετὰ τὸ μεγάλο μυθικὸ βασιλιά. Ὁ ἴδιος ὁ Pausanias (ἔ. ἀ.) δίνει μιὰ ἄλλη ἀρκαδικὴ παραλλαγή τοῦ μύθου, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κύδων ἦταν ἀπὸ τὴν Τεγέα καὶ ἀδελφὸς τοῦ Γόρτυνος. Αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι οἱ Κύδωνες ἦταν ἓνα φύλο ἀχαικὸ καὶ σ' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδοθοῦν τότε τὰ σημαντικὰ ΥΜ III λείψανα τῆς δυτικῆς Κρήτης πού ἀνέφερα πιὸ πάνω. Ἀντίθετα πρὸς τὸν E. Meyer (Gesch. des Altertums I, 2 σ. 700 - 1) πού δεχόταν ὅτι οἱ Κύδωνες ἦταν λείψανο τῶν ἀρχικῶν κατοίκων τοῦ

²) Ἡ Ἀκακαλλίς συνέρχεται μετὰ τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Ἑρμῆ, αὐτ. καὶ Στέφ. Βυζ. λ. Κυδωνία.

νησιοῦ, συγγενικό μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Μ. Ἀσίας³, πού διατηρήθηκε μετὰ τὴν ἔτεοκρητική - μινωική κατάκτηση τοῦ νησιοῦ, ὁ Beloch («*Ausonía*» IV 1909 τεῦχος II *Le origini Cretesi* σελ. ἀνατ. 4) πιστεύει ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι φύλο ἑλληνικό, ἀφοῦ ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι ἑλληνικός (πβ. *Λάκων*) καὶ ἀφοῦ *Κυδωνία φατρία* ἀναφέρεται στὴν Ἐπίδαυρο. Κλίνω πρὸς τὴν ἄποψη αὕτη καὶ γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους καὶ γιὰτὶ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Μενελάου κατοικοῦσε στὴν κρητική παραλία φύλο ὄχι ἀχαιικό. Ἡ φράση *ἐνθα Κύδωνες ἔναιον* ἀναφέρεται φυσικὰ στὸν καιρό, πού ἔφτασαν ἐκεῖ τὰ πλοῖα, καὶ ὄχι σὲ μιὰ παλαιότερη ἐποχή· εἶναι ἐπίσης φανερό ὅτι σ' ὄλο τὸ χωρίο γίνεται λόγος μόνο γιὰ σημεῖα, ὅπου προσεγγίζουν πλοῖα, καὶ ὄχι γιὰ τὸ ἐσωτερικό τοῦ νησιοῦ. Ἀκόμα ἂν οἱ Κύδωνες ἦταν αὐτόχθονες, θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθοῦμε ἓνα διαφορισμὸ στὴν ἐθνολογική σύνθεση τῆς προελληνικῆς Κρήτης γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀρχαιολογική ἢ ἄλλη ἔνδειξη. Εὐρήματα προϊστορικά ὄλων τῶν περιόδων, ἂν καὶ ἀραιότερα, ὑπάρχουν καὶ στὴ δυτική Κρήτη ἐντελῶς ὅμοια μὲ τὰ εὐρήματα τῆς ἀνατολικῆς. Εἶναι ἄλλωστε ἀπίθανο, ὅτι στὰ 1500 χρόνια πού κράτησε ὁ μινωϊκὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχε ἐξομοιωθῆ ἐθνολογικά ὁ πληθυσμὸς τοῦ νησιοῦ. Μία ἄλλη ἄποψη ὅτι οἱ Κύδωνες εἶναι Φοίνικες, βασισμένη στὸν παραλληλισμὸ Ἰάοδαρος - Ἰορδάνης καταπολεμήθηκε σωστὰ ἀπὸ τὸ Beloch (ἔ. ἀ. σ. 3) μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι Ἰάοδαροι ὑπάρχουν καὶ σ' ἄλλα Ἑλληνικά μέρη. Ἄς προστεθῆ ἔδῳ ὅτι εἶναι πιθανὴ μιὰ σχέση τοῦ ὀνόματός τους μὲ τὰ γειτονικά Κύθηρα.

Ὡς πρὸς τὴν θέση τῶν Κυδώνων ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ δυτική Κρήτη εἶναι ἀσφαλής, ἀφοῦ ὄλοι οἱ γεωγράφοι τοποθετοῦν ἐκεῖ τὴν πόλη Κυδωνία τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ ΥΜ III εὐρήματα στὰ σημερινὰ Χανιά ἀποτελοῦν ἀπόδειξη, ὅτι ἡ περιοχὴ εἶχε πυκνὰ κατοικηθῆ ἤδη στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (βλ. Matz, *Forschungen auf Kreta*, σελ. 72, 82 πίναξ 63). Πιστεύω ὥστόσο ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν ἐννοεῖ μόνο τὴν πόλη, ἀλλὰ γενικὰ τὴ φυλὴ τῶν Κυδώνων, πού κατοικοῦσε σὲ μιὰ πλατεῖα ζώνη γύρω ἀπ' τὸν Ἰάοδαρο ποταμό. Ἡ σύνδεση τῶν Κυδώνων μὲ ἓνα μεγάλο ποτάμι καὶ ἡ προκατάληψη, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐννοεῖ κάποια συγκεκριμένη πόλη, ὁδήγησε στὴν ἄποψη, ὅτι ὑπῆρξε μιὰ παλιὰ Κυδωνία κοντὰ στὸν ποταμὸ Πλατανιανὸ ἢ Κερίτη (κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Βρύσες), πού εἶναι τὸ σημαντικώτερο

³) Ὁ P. Kretschmer (*Glotta* XXVIII 1940, σ. 108 ἐξ.) ἐξετάζοντας τὸ σχετικὸ ὀμηρικὸ χωρίο, θεωρεῖ πιθανὴ τὴ γνώμη τοῦ Fick (*Vorgriechische Ortsnamen* σ. 16 ἐξ.) ὅτι οἱ Κύδωνες ἦλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ φρυγική, βορειοδυτικὴ Μ. Ἀσία.

ποτάμι τῆς περιοχῆς, καὶ μιὰ ἄλλη νεώτερη συνδεόμενη μὲ τὸν σαμιακὸ ἀποικισμὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνα στὰ σημερινὰ Χανιά (Spratt, *Travels und Researches in Crete* II σ. 139 ἑξ.). Ὁ Bursian ἀρνήθηκε τὴν ἀποψη αὐτὴ καὶ ὁ Lucio Mariani (*Antichità Cretesi, Monumenti Antichi* VI 1896 σελ. 52) παρέθεσε ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι πόλη Κυδωνία ὑπῆρξε μόνο στὰ Χανιά. Νομίζω ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔχει ὑπ' ὄψη του γενικὰ τὴν εὐφορη κοιλάδα ἀπὸ τὸ Κολυμπάρι ὡς τὴ Σούδα: ΥΜ III λείψανα μικρῶν συνοικισμῶν καὶ τάφων καλύπτουν ὅλη αὐτὴ τὴν ἔκταση⁴. Πυκνότερα εἶναι τὰ ἴχνη στὰ Χανιά ἐπειδὴ ὁ χῶρος ἐρευνήθηκε περισσότερο μὲ τὴν οἰκοδόμηση. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα εἶναι τὰ εὐρήματα τῶν τάφων τῆς συνοικίας Μαζαλῆ, τοὺς ὁποίους ἔσκαψε τελευταῖα ὁ Ν. Πλάτων.

Ὅσο γιὰ τὸ ποιὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ Ἰάρδανος, πιστεύω μαζί μὲ τὸν Mariani, ὅτι εἶναι ὁ Πλατανιανὸς καὶ δὲν μοῦ φαίνεται ἀναγκαῖο νὰ ὑποθέσωμε, ὅτι ὁ σημερινὸς Κλαδισὸς δυτικὰ τῶν Χανιῶν καὶ πιὸ κοντὰ σ' αὐτά, εἶναι ὁ Ἰάρδανος, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Καλαϊτζάκης γιὰ νὰ δείξη ὅτι τὰ Χανιά εἶναι ἡ ὀμηρικὴ Κυδωνία. Ἄλλωστε πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ ὀνομασία Κλαδισὸς δὲν εἶναι νεώτερη, ἀλλὰ ἀσφαλῶς εἶναι ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία τοῦ ποταμοῦ, πὺ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰάρδανο. (Ἀνάλογο προελληνικὸ τοπωνύμιον τῆς περιοχῆς, πὺ διατηρήθηκε ἕως σήμερον εἶναι τὸ *Θέρισον*).

Ὅσο γιὰ τοὺς Δωριεῖς ξέρομε πὺς ἔφτασαν στὴν Ἑλλάδα λίγο μετὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμον καὶ πολὺ γρήγορα πέρασαν στὴν Κρήτη. Ὁ Ὅμηρος συνθέτοντας τὸ ἔργον του τὸν 8ον αἰῶνα τοὺς ξέρει καὶ τοὺς ἀναφέρει κἀνοντας ἔτσι ἕναν ἱστορικὸ ἀνοχρονισμό. Κατὰ τὸν Διόδωρον (V 80) οἱ Δωριεῖς εἶναι ἡ τρίτη φυλὴ, πὺ ἦλθε στὴν Κρήτη, μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες καὶ τοὺς Πελασγούς ἡγουμένου *Τεκτάμου τοῦ Δώρου*. Μᾶς πληροφορεῖ ἀκόμη ὁ Διόδωρος, ὅτι κύριος τόπος προελεύσεώς τους ἦταν ἡ Λακωνικὴ. Ὡρισμένα τοπωνύμια εἶναι κοινὰ σ' αὐτὴν καὶ στὴν Κρήτη (Στέφ. Βυζ. λ. *Ἡτις*). Τὸ ἐπίθετον, πὺ δίνει στοὺς Δωριεῖς ὁ Ὅμηρος *τριχάϊκες* ἀπασχόλησε καὶ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεώτερους μελετητές. Μιὰ συχνὴ σιὺς ἀρχαίους ἀποψη εἶναι ὅτι ἡ λέξη σημαίνει αὐτοὺς πὺ εἶναι διαιρεμένοι σὲ τρία μέρη (*τριχῆ διαιρεθέντες*) δηλ. στὶς τρεῖς δωρικὲς φυλές (Υλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι) ἢ σὲ τρεῖς χῶρες Πελοπόννησον, Εὐβοίαν, Κρήτην. Ἡ ἐρμηνεία ὁμως αὐ-

⁴) Προσθέτω σ' ὅσα σημείωσα πιὸ πάνω ὅτι σύγχρονα ἴχνη πρόσεξε ὁ S. Hood στὴ θέση Σιόπατα στὸ δυτικὸ ἄκρον αὐτοῦ τοῦ χῶρου, καὶ ὅτι ἕνα σύγχρονον οἰκοδόμημα ὑπάρχει ἴσως κοντὰ στὸ Γαβαλοχώρι, ἀπ' ὅπου εἶχε προέλθει παλιὰ ἕνας διπλὸς πέλεκυς.

τὴ δὲν ταιριάζει στὴν περίπτωσή μας, ὅπου πρόκειται μόνο γιὰ τοὺς Δωριεῖς τῆς Κρήτης. Ὁ Στράβων (I' 476) ἐρμηνεύει τὸ ἐπίθετο ἀπὸ τρεῖς πόλεις, πὺ ἔχτισαν οἱ Δωριεῖς στὴ Δωρίδα (Ἐρινεόν, Βοιόν, Κυτίνιον). Ὑπάρχει ὁμως καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἄποψη ἡ ἴδια δυσκολία. Ὁ ἴδιος μνημονεύει μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία, ἀπὸ τῆς τριλοφίας, ἢ ἀπὸ τοῦ τριχίνους εἶναι τοὺς λόφους. Ὁρθότερα ἔχει παραβληθῆ (βλ. προχ. Düntzer, *Odyssea*), τὸ τριχάϊξ μὲ τὸ κορυθάϊξ, πὺ γίνεται ἀπὸ τὸ *ἀίτσω τὴν κόρυν*: ἡ λέξη χωρὶς ἄλλο σημαίνει «αὐτοὺς πὺ ἡ κόμη των ἀνεμίζει». Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη πὺ βασίζεται σ' ἓνα σίγουρο παράλληλο καὶ πὺ ἐρμηνεύει καὶ τὸ δεύτερο συνθετικό. Ὁ Hoeck (*Kreta II* σελ. 22) πρότεινε μὲ δισταγμὸ ἄλλη μιὰ ἐρμηνεία, πὺ βασίζεται στὴν παρατήρηση, ὅτι οἱ κύριοι ὄρεινοὶ ὄγκοι διαιροῦν τὴν Κρήτη σὲ τρεῖς περιοχές. Μὲ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ διαίρεση συσχετίζει τὴν παράδοση γιὰ τὸ δωρικὸ ἀποικισμὸ τῆς Κρήτης: ὁ Πόλλις καὶ Δέλφος πηγαίνουν στὴ Λύκτο καὶ Γόρτυνα καὶ ὁ Ἀλθαιμένης στὴ δυτικὴ Κρήτη. Οὔτε ὁμως ἡ διαίρεση αὐτὴ εἶναι τόσο σαφής, οὔτε ἡ Λύκτος βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ Κρήτη!

Σκοτεινὴ εἶναι ἡ φυλὴ τῶν Πελασγῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει κι' ἄλλοῦ: Β 681, Β 840, Κ 429, Ξ 327. Τοὺς ξέρει ὡς κατοίκους τῆς Λάρισας καὶ Ἀσίας, συμμάχους τῶν Τρώων, ἀλλὰ παράλληλα μνημονεύει τὸ Πελασγικὸν Ἄργος (Θεσσαλία) καὶ τὸν Πελασγικὸν Δία τῆς Δωδώνης. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι οἱ Πελασγοὶ εἶναι μιὰ παλαιότατη φυλὴ. Πρέπει ἄραγε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὴν ἀποτελοῦσαν αὐτοί, πὺ κατοικοῦσαν τὶς ἑλληνικὲς χῶρες πρὶν ἔλθουν οἱ φορεῖς τοῦ πρωτοελλαδικοῦ καὶ τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ἢ νὰ δεχθοῦμε τὴν ἄποψη τοῦ Beloch, πὺ ὑποστηρίζει ὅτι ἦταν Ἑλληνες⁵⁾; Ὁ Ε.

⁵⁾ Ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς (ἔ. ἀ. σ. 3) θεωρεῖ τὸ *Πελασγοὶ* ὡς τὴν πρώτη ὄνομασία τῶν Ἑλλήνων ἢ μέρους των, ὅταν ἦλθαν στὴ Βαλκανικὴ. Τὴ μνεία τῶν Πελασγῶν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἐξηγεῖ εἴτε μὲ τὸ ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στὴν Κρήτη, εἴτε ὅτι ἡ μνεία αὐτὴ ὀφείλεται σ' ἓνα ψευδὴ ἐντοπισμὸ ἐξ αἰτίας ὠρισμένων κοινῶν τοπωνυμίων Θεσσαλίας καὶ Κρήτης.

Ὁ P. Kretschmer (*Glotta XXVIII* 1940 σ. 108 ἐξ.) δέχεται ὅτι οἱ Πελασγοὶ συνδέονται μὲ τοὺς Τυρρηνοὺς καὶ τοὺς θεωρεῖ «πρωτοἰνδοευρωπαϊοὺς». Κατάλοιπο τῶν Πελασγῶν - Τυρρηνῶν στὴν Κρήτη θεωρεῖ τὸ θεὸ Βελχάνο (πβ. Vulcanus). Ἰνδοευρωπαϊκὰ στοιχεῖα διαβλέπει καὶ στὶς ἐτεοκρητικὲς ἐπιγραφὰς τῆς Πραισοῦ, πὺ τὰ ἀποδίδει στὴν ἀνάμιξη τοῦ ἐτεοκρητικοῦ στρώματος μὲ τοὺς Πελασγοὺς ἐπιδρομεῖς. Αὐτ. σελ. 268 - 9 δέχεται ὅτι τὸ πελασγικὸ - τυρρηνικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ φορέα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς *Bandkeramik*. Ἐπίδρασή τους στὴν Κρήτη εἶναι ἡ σπεῖρα καί, τελικά, ὁ καμαραϊκὸς ρυθμὸς. Ἡ ὄνομασία *Πελασγοὶ* δόθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες στὸν πληθυσμὸ,

Meyer (gesch. des Alt. 1, 2 σ. 685 ἔξ) πιστεύει ὅτι μόνο στὴ Θεσσαλία ὑπῆρξε μιὰ φυλὴ μὲ τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ, καὶ ὅτι ὅπως οἱ Δωριεῖς ἔτσι καὶ οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. (Ὁ Meyer παραβάλλει τὸ τοπωνύμιον *Γόρτυς* μὲ τὴ *Γυρτώνα* τῆς Θεσσαλίας⁹). Περιορίζοντας τὸ πελασγικὸ ζήτημα στὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητος τῶν Πελασγῶν τῆς Θεσσαλίας, ἀποκλίνει ὁ Meyer τελικὰ πρὸς τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ φύλον ἑλληνικόν, ἀφοῦ οἱ Πελασγοὶ τῆς Λάρισσας (B 840) στὴν Ἰλιάδα παρουσιάζονται ὡς σύμμαχοι τῶν Τρώων. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴ σημασία.

Κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασέα I, 17 οἱ Πελασγοὶ ἦλθαν στὴν Κρήτη, πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Κουρήτες καὶ Λέλεγες! Κατὰ τὸν Διόδωρον (IV 60): *Τέκταμος ὁ Δώρου τοῦ Ἑλληνος τοῦ Δευκαλίωνος εἰς Κρήτην πλεύσας μετὰ Αἰολέων καὶ Πελασγῶν ἐβασίλευσε τῆς νήσου*. Τὸ ὄνομα, πὺ ἀπαντᾷ καὶ ὡς *Τεύταμος*, προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὴ μνείαν τοῦ Λήθου Τευταμίδου βασιλεῖα τῶν Πελασγῶν στὴν Ἰλιάδα (B 840) καὶ θυμίζει τὰ ἀσφαλῶς ὄχι ἑλληνικὰ κρητικὰ τοπωνύμια, *Κίσσος*, *Πέργαμος*, *Σίλαμος*. Ὁ ἴδιος ὅμως εἶναι καὶ βασιλεὺς τῶν Δωριέων (αὐτ. 80) καὶ κατὰ τὸν Μ. Σακελλαρίου (*La migration grecque en Jonie* 1958 σ. 411, 425) ἡ ρίζα *Τευτ.* φαίνεται Ἰνδοευρωπαϊκὴ. Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους οἱ Πελασγοὶ θεωροῦνται συνήθως ὡς βάρβαροι καὶ συχνὰ σχετίζονται μὲ τοὺς Τυρρηνοὺς. Ἀντίθετα ὁ Ἡρόδοτος (A' 56, Z' 94·5), ἂν καὶ πιστεύει, ὅτι οἱ Πελασγοὶ δὲν μιλοῦσαν ἑλληνικά, καλεῖ τοὺς Ἰωνες *πελασγικὸν ἔθνος* καὶ λέγει ὅτι οἱ Ἰωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς ὀνομάζονταν ἀρχικὰ Πελασγοί. Ὁ Θουκυδίδης (I 3) θεωρεῖ ἐπίσης τὸ *Πελασγοὶ* ὡς μιὰ παλιὰ ὀνομασία, πὺ ἀντικαταστάθηκε ἀργότερα μὲ τὸ *Δαναοὶ* καὶ *Ἑλληνες*. Ἡ μνεία τοῦ Πελασγικοῦ Δία ἀπὸ τὸν Ὅμηρον στὴ Δωδώνη, ἢ πιθανὴ σχέση τοῦ ὀνόματος τῶν Πελασγῶν μὲ τοὺς Πελαγόνες, ὁ ἐντοπισμὸς τους στὴ Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο (Στράβων E' 221), δείχνουν μιὰ βόρεια προέλευση τοῦ στοιχείου, πὺ θὰ ἦταν ἀντίθετη μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τους ὡς φυλῆς αἰγαιακῆς. Ὁ Στράβων (ἔ. ἀ.) γράφει ὅτι ὁ Ἐφορος, τοὺς θεωροῦσε Ἀρκάδες. Ὁ Διόδωρος (V 80), πραγματευόμενος γενικὰ τὸ ὀμηρικὸ χωρίον, γράφει ὅτι μετὰ τοὺς Ἐτεόκρητες, πὺ εἶναι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τοῦ νησιοῦ *πολλαῖς γενεαῖς ὕστερον Πελασγοὶ πλανώμενοι... καταντήσαντες εἰς τὴν Κρήτην μέρος τῆς νήσου κατώκησαν*. Σύμφωνα μ' αὐτὰ οἱ Πελασγοὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι μιὰ φυλὴ προελλη-

πὺ βρῆκαν στὴ Θεσσαλία, ὅταν ἦλθαν ἀπὸ τὸ βορρᾶ, καὶ σημαίνει «κάτοικοι τῆς πεδιάδας».

⁹) Στις ἀρχὲς τῆς Α' χιλιετηρίδας ὑποτάσσονται οἱ Πελασγοὶ στοὺς Θεσσαλοὺς, πὺ εἰσδύουν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ μεταβάλλονται σὲ Πενέστες.

νική. Τὴν ἀφιξὴ τους στὴν Κρήτη συσχετίζει μὲ τὴν ἀχαϊκὴ κατάκτηση ὁ Prinz (AM 1910 σ. 153). Τίποτε λοιπὸν βέβαιο δὲν εἶναι γι' αὐτούς, καὶ στοὺς ἔρευνητές, ἀρχαίους καὶ νέους, ἐπικρατοῦν οἱ πιὸ διαφορετικὲς γνώμες. Ἴσως ἡ μνεία τους ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὀφείλεται σὲ μιὰ καθαρὰ μετρικὴ ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ ὁ στίχος καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἀξιόπιστη. Οἱ ἀντιφατικὲς πληροφορίες τῶν Ἑλλήνων γιὰ τοὺς Πελασγοὺς τῆς Κρήτης, ὀφείλονται μόνο στὸ ὁμηρικὸ χωρίο. Ὡς πρὸς τὶς γλῶσσες ποὺ μιλοῦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι καὶ μόνο ἡ ὑπαρξὴ στὴν Κρήτη τῶν Ἐτεοκρητῶν καὶ δυὸ ἑλληνικῶν φυλῶν μὲ διαφορετικὲς διαλέκτους, θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ γλῶσσα τῶν Κρητῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου ὡς «μεμειγμένη».

Ἐνα ἄλλο ζήτημα ποὺ πρέπει νὰ ἐξεταστῇ ἐδῶ εἶναι, ἂν ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἰλιάδα (Κ 149) καὶ ἡ Ὀδύσεια (τ 174) μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματικὴ. Νομίζω ὅχι καὶ δὲν συμφωνῶ μὲ τὸν P. Faure ποὺ (ἔ. ἀ. σ. 216) πιστεύει ὅτι ἡ δωρικὴ κατάκτηση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποία συνετέθησαν τὰ δύο ἔργα ἐξηγεῖ τὴν ἀσυμφωνία. Ἀντίθετα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐγκαταστάσεων αὐξήσῃ μὲ τὴ δωρικὴ κατάκτηση. Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη εἶχε ἀπασχολήσει καὶ τὸν Στράβωνα (Γ' 479 - 480), ποὺ μνημονεύει τὴ γνώμη τοῦ Ἐφόρου κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ δέκα ἐπὶ πλέον πόλεις κτίσθησαν μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ὑπὸ τῶν Ἀλθαιμένει τῶ Ἀργείῳ συνακολουθησάντων Δωριέων. Μνημονεύει ἐπίσης ὁ Στράβων μιὰ ἄλλη γνώμη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ διαφορὰ στὸν ἀριθμὸ τῶν κρητικῶν πόλεων ὀφείλεται στὴν καταστροφὴ μερικῶν ἀπὸ αὐτὲς ὑπὸ τῶν Ἰδομενέως ἐχθρῶν. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις συμβατικός: δηλώνει ὅμως ὅχι ἀπλᾶ τὸ πλῆθος, ἀλλὰ κάτι ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι πολὺ περισσότερο ἢ πολὺ λιγώτερο. Ἀνάλογη εἶναι ἡ ἔκφραση «ἐκατὸ χρονῶν» ἢ «ἐνενήντα χρονῶν» γιὰ ἕναν ἄνθρωπο γέρο. Ὁ ποιητὴς ἔχει λοιπὸν πραγματικὰ ὑπ' ὄψιν του πολλὰς δεκάδες ἐγκαταστάσεων καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει γιὰ τὴν Κρήτη, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν πραγματικὴ κατάστασιν τοῦ νησιοῦ στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, στὴν ὁποία ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικημένων χώρων καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐξήθηκε σημαντικὰ μὲ τὸν ἀχαϊκὸ ἀποικισμό, ποὺ περιέλαβε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ Κρήτη, ποὺ τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπέκτησε πυκνοὺς συνοικισμούς.

Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν Ὀδύσεια ἀναφέρονται καίρια σημεῖα τῆς παραλίας, γνωστὰ στοὺς μυκηναίους ναυτικούς: προσβάσεις γιὰ τὶς κυριώτερες πόλεις τοῦ νησιοῦ (Κνωσὸς - Ἀμνισός), ἡ περιοχὴ τῶν Κυ-

δώνων, τὸ ἐπίνειο τῆς Φαιστοῦ. Ἄπ' ὅλες μόνο στὴν Κνωσὸ δίνει τὸ ἐπίθετο *εὐρεΐα* (ε 591) *μεγάλη πόλις* (τ 178)⁷. Ὁ Ὀδυσσεύς (τ 178 ἐξ.) δῆθεν γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἰδομενέα μὲ τ' ὄνομα Αἴθων διηγεῖται, ὅτι εἶδε τὸν Ὀδυσσεύα στὴν Κνωσὸ ὅταν πήγαινε στὴν Τροία. Ὅπως τὸν Μενέλαο τὸν φέρνουν τὰ ρεύματα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἰσρδάνου, ἔτσι καὶ τὸν Ὀδυσσεύα ἀπὸ τὸν Μαλέα στὴν Ἀμνισό:

*ἔνθ' Ὀδυσῆα ἐγὼ ἰδόμην καὶ ξείνια δῶκα
καὶ γὰρ τὸν Κρήηνδε κατήγαγεν ἕς ἀνέμοιο
ἰέμενον Τροίηνδε παραπλάγξασα Μαλειῶν
σιῆσε δ' ἐν Ἀμνισῶ, ὅθι τε σπέος Εἰλειθυΐης
ἐν λιμέσιν χαλεποῖσι, μόγις δ' ὑπάλυξεν ἀέλλας.*

Ἡ Ἀμνισὸς σύμφωνα μ' ἓνα χωρίο τοῦ Στράβωνα (Γ' 476) ἦταν ἐπίνειο τοῦ Μίνωα. Ὁ Στράβων ἀντιπαρατάσσει τὸ μινωικὸ ἐπίνειο στὸ σύγχρονό του λιμάνι τῆς Κνωσοῦ (τὸ Ἡράκλειο), ἀλλὰ εἶναι βέβαιο, ὅτι καὶ στὰ μινωικὰ χρόνια κύριο λιμάνι τῆς Κνωσοῦ ἦταν ἡ περιοχὴ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Καιράτου (σήμερα Κατσαμπᾶς). Ὡστόσο καὶ ἡ Ἀμνισὸς ἦταν χωρὶς ἄλλο ἓνα ἀξιόλογο λιμάνι ἐξαρτημένο ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἀνάκτορο. Στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐξακολούθησε ἡ χρῆση καὶ τῶν δύο ἐπινείων. Σημαντικὰ εἶναι τὰ ΥΜ ΙΙΙ στρώματα στὸν Καίρατο (ΠΑΕ 1955 σελ. 311 ἐξ.) καὶ κάτι ἀνάλογο θὰ ὑπῆρξε στὴν Ἀμνισό. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔφεραν στὸ φῶς ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀξιόλογη ΥΜ Ι ἔπαυλη μὲ τοιχογραφίες κρῖνων, μιὰ ΥΜ ΙΙ ἢ ΥΜ ΙΙΙ δεξαμενὴ κοντὰ στὴ θάλασσα (ΠΑΕ 1933 σ. 94) καὶ λίγο δυτικώτερα ἓνα ἱερὸ μὲ λείψανα λατρείας ἀπὸ τὰ μινωϊκὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1934 σ. 133). Ἐνας ΥΜ ΙΙΙ τάφος βρέθηκε στὴ γειτονικὴ θέση Μάφεζε (Ἄρχ. Δελτ. 11, 1927 - 8 σ. 68 ἐξ.). Ἐπομένως ἐπιβεβαιώνεται ἡ συνεχῆς χρῆση τοῦ χώρου. Πιστεύω ὅτι ὁ Ὀμηρὸς λέγοντας Ἀμνισὸ δὲν ἐννοεῖ τὸ ποτάμι (τὸ σημερινὸ Καριερό), γιατί τότε θὰ ἦταν ἀταίριαστη ἡ ἐπεξήγησι *ἐν λιμέσι* ποὺ ἀκολουθεῖ, καὶ γιατί ἡ περίπτωσις νὰ στάθηκαν τὰ πλοῖα μέσα σιὸ ποτάμι φαίνεται ὅλως διόλου ἀπίθανη. Πρόκειται χωρὶς ἄλλο γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴν περιοχὴ τῆς. Ἡ φυσικὴ περιγραφὴ τῆς ἀνοιχτῆς καὶ ἐκτεθειμένης στὶς ἀέλλες ἀκροθαλασσιᾶς τῶν χαλεπῶν λιμένων εἶναι παραστατικώτατη⁸.

Σὲ κάποια ἀπόστασις ἀπὸ τὰ ἐρεῖπια τῆς Ἀμνισοῦ στὴ βόρεια πλαγιά τῶν λόφων βρίσκεται τὸ σπήλαιο τῆς Εἰλειθυίας, ὅπου διαπιστώ-

⁷) Ἡ Κνωσὸς ἀναφέρεται καὶ στὸν ὁμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα. Ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἐπίθετα *Κνωσοῦ Μινωίου* (στ 393) καὶ *πολύδενδρος* (στ 475).

⁸) Βλ. φωτογραφία τῆς ἀκτῆς ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἐξ. εἰκ. 5.

θηκε ἡ λατρεία ἑνὸς σταλαγματικοῦ συνόλου σὲ σχῆμα γυναίκας μ' ἓνα παιδί δίπλα της. Ἡ κεραμεικὴ δείχνει ἐδῶ λατρεία ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ ἕως τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια (ΠΑΕ 1929 σ. 94 ἐξ.). Τὰ ΥΜ III ὄστρακα εἶναι λίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ (αὐτ. σ. 99). Στὴν τελευταία ΥΜ φάση ἀνάγει ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὠρισμένα οἰκοδομήματα ἔμπρὸς στὸ σπήλαιο (ΠΑΕ 1930 σ. 98).

Στὴν περιοχὴ αὐτῆ τῆς Κνωσοῦ καὶ Ἀμνισοῦ ἀνήκει καὶ τὸ μικρὸ νησί Δῖα—τώρα Ντία, προφ. Δῖα—πὸν βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, ἀπέναντι στὶς ἐκβολὲς τοῦ Καιράτου. Τὸ νησί ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος λ 325 :

*Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον καλὴν τ' Ἀριάδνην
κούρην Μίνωος ὀλοόφρονος, ἣν ποτε Θησεὺς
ἐκ Κρήτης ἐς γουνὸν Ἀθηναίων ἱεράων
ἤγε μὲν, οὐδ' ἀπόνητο· πάρος δέ μιν Ἀρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῦτῃ Διονύσου μαρτυρίῃσιν*

Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπορρίπτει τὸ στίχο 325 καὶ ὁ V. Bérard (L' Odyssee ἔκδ. Budé) θεωρεῖ τὴ μνεία τοῦ Διονύσου σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὡς ἔνδειξη μεταγενέστερης προσθήκης, πὸν ὀφείλεται στοὺς Ἀθηναίους. Ἀκριβῶς ὅμως τὸ ὅτι πρόκειται γι' ἀσήμαντο καὶ σχεδὸν ἄγνωστο (ἔξω ἀπ' τὴν Κρήτη) νησί, δείχνει πὸς ὁ στίχος εἶναι ἀύθεντικός. Κανεὶς δὲν θὰ ἐνδιαφερόταν γιὰ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων μνεία τοῦ νησιοῦ τούτου. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἦταν ἓνα νησί ἄγνωστο, ἤδη οἱ ἀρχαῖοι ἐταύτιζαν τὴ Δῖα τοῦ Ὁμήρου μὲ τὴ Νάξο. Ἀλλὰ πολὺ πιὸ φυσικὸ ἦταν νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ Ἀριάδνη κατὰ τὸ ταξίδι τοῦ Θησεῆ ἀπ' τὸ ἐπίνειο τῆς Κνωσοῦ πρὸς τὴν Ἀττική, στὴ Δῖα, πὸν βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ καὶ πὸν καὶ σιὰ μεσαιωνικὰ χρόνια καὶ τώρα συχνὰ χρησιμοποιοῦν ὡς σταθμὸ αὐτῆς τῆς πορείας τὰ ἱστιοφόρα⁹⁾. Ἡ παρουσία τοῦ Διονύσου πάνω στὴ Δῖα δὲν φαίνεται τυχαία, καὶ ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἡ μνεία τοῦ ὀφείλεται σὲ μιὰ ἄμεση σχέση τοῦ θεοῦ μὲ τὸ νησί.

Στὴν περιοχὴ τῆς Κνωσοῦ βέβαια ἀναφέρεται ὁ στίχος τ 338, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς - Αἴθων μνημονεύει τὰ ὄρεα νιφόεντα τῆς Κρήτης :

⁹⁾ Ἡ περιγραφή τοῦ νησιοῦ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκριβῆς οὔτε εἰς Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, ὅπου χαρακτηρίζεται ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴν πραγματικότητα «Wasserreich». Standia ἦταν ὄρος, πὸν χρησιμοποιοῦν μόνο οἱ ξένοι, παραφθείροντας τὸ «Στὴν Ντία». Οἱ Κρητικοὶ τὴν ἔλεγον πάντα μόνο Ντία, πβ. Φορτουναῖτος Δ 151, 236 εἰς Roscher Lexikon der Mythologie λ. Ἀριάδνη διαβάζομε ὅτι ἡ Δῖα «ἴσως ἀρχικὰ ἦταν ἓνα μικρὸ νησί κοντὰ στὴν Κνωσό».

ἦτοι ἐμοὶ χλαῖναι καὶ ῥήγεα σιγαλόεντα
ἤχθεθ' ὅτε πρῶτον Κρήτης ὄρεα νιφόεντα
νοσφισάμην ἐπὶ νηὸς ἰὼν δολιχορέτιοιο.

Στὴ σχολιασμένη ἔκδοση τῆς Ὀδύσειας ὁ Düntzer δέχεται ὅτι τὰ ὄρεα νιφόεντα εἶναι τὰ Λευκὰ Ὅρη. Ἀλλὰ ἀφοῦ ὁ ψευδοΑἴθων φεύγει ἀπὸ τὴν Κνωσὸ φεύγοντας μὲ τὸ πλοῖο βλέπει κυρίως τὴν Ἰδη (Ψηλορείτη) καὶ ὄχι τὰ Λευκὰ Ὅρη.

Ἄμεσα μὲ τὴ Φαιστὸ σχετίζεται ἡ τοποθεσία ποῦ ἀναφέρεται στὸ γ 286 ἔξ., ὅπου ὁ Νέστωρ περιγράφει στὸν Τηλέμαχο, πῶς ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὸν Μαλέα ξεπέφτει στὴν Κρήτη. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἐξαιρετικὴ περιγραφὴ τοῦ ἄγριου Κρητικοῦ πελάγους :

ἀλλ' ὅτε δὴ καὶ κεῖνος, ἰὼν ἐπὶ οἴνοπα πόντον
ἐν νησοῖ γραφυροῆσι, Μαλειάων ὄρος αἰπὸν
ἔξε θέων, τότε δὴ στυγερὴν ὁδὸν εὐρύοπα Ζεὺς
ἐφράσατο, λιγέων δ' ἀνέμων ἐπ' αὐτιμένα χεῦεν
κύματα τε τροφόεντα, πελώρια, ἴσα ὄρεσσιν,
ἔνθα διατμήξας τὰς μὲν Κρήτη ἐπέλασσε
ἦχι Κύδωνες ἔναιον Ἰαοδάνου ἀμφὶ ῥέεθρα.
Ἔστι δέ τις λισσὴ αἰπεῖά τε εἰς ἅλα πέτρῃ
ἔσχατιῇ Γόρτυνος, ἐν ἠεροειδέϊ πόντῳ,
ἔνθα Νότος μέγα κῦμα ποτὶ σκαιὸν ῥίον ὠθεῖ,
ἐς Φαιστόν, μικρὸς δὲ λίθος μέγα κύμ' ἀποέργει.
αἱ μὲν ἄρ' ἔνθ' ἦλθον, σπουδῆ δ' ἦλυξαν ὄλεθρον
ἄνδρες· ἀτὰρ νῆας τε ποτὶ σπιλάδεσιν ἔαξαν
κύματα...

Ὁ Spratt (Travels vol. II σ. 9) λέγει ὅτι ἡ λισσὴ πέτρῃ τοῦ Ὀμήρου εἶναι ὁ σημερινὸς Τράφος, μικρὸ νησὶ ἀπέναντι στὴ Λασαία, ἐνῶ συνήθως, ὅπως λέει, τὴν ταυτίζουν μὲ τὸν Κάβο Λίτινα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ σφάλμα ἔπεσε τελευταῖα καὶ ὁ P. Faure («Κρητικὰ Χρονικὰ» ΙΓ' 1959 σ. 190). Τὴν σωστὴ ἀποψη γιὰ τὴν τοποθεσία αὐτὴ ἔχει δώσει ἡ Margarita Guarducci (Inscriptiones Graecae τόμος I σ. 239): «Hoc autem promunturium non tam hodiernum Lithino, quam rupes illa albicans et abrupta fuisse videtur, qua Matalae sinus a loco hodierno Komò (ubi minoica aetate portus exstitit) separatur»¹⁰. Τόσο ἡ ἀκριβέστατη γιὰ ὅποιον γνωρίζει τὸ μέρος, πε-

¹⁰) Τὸ Μάλειον τοῦ Ζηνοδότου εἶναι χωρὶς ἄλλο παραφθορὰ τοῦ Μάταλον ὀφειλομένη σὲ σύγχυση μὲ τὸ Μαλέα. Ἀνάλογη σύγχυση δημιούργησε ἀπὸ τὴ Λισσὴ πέτρῃ τὸ τοπωνύμιον Λισσὴν ἢ Βλισσὴνη, P. Faure ἔ. ἄ.

ριγραφὴ ὅσο κι' ἡ ἄμεση σύνδεση πρὸς τὴ Φαιστό¹¹ καὶ τὴ Γόρτυνα μᾶς πείθουν, ὅτι τὸ πραγματικὰ λεῖο καὶ ὄχι πολὺ μεγάλο ἀκρωτήριο Νῦσος μεταξὺ Κομμοῦ καὶ Ματάλων, γεμᾶτο ρωμαϊκοὺς λαξευτοὺς τάφους σήμερα, πρέπει νὰ εἶναι τὸ σκαιὸν ῥίον. Στὴ νότια παραλία τῆς Κρήτης δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέρος, πὺν ν' ἀντιστοιχῆ μὲ τὴν ὁμηρικὴ περιγραφὴ. Ὁ Κάβο Λίτινας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλωστε ἡ περιοχὴ τῆς Φαιστοῦ δὲν ἔχει φυσικὴ ἔξοδο, δὲν προστατεύει τὴν ἀκτὴ ἀπὸ τὸ νότο, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ χωρίο. Ἀντίθετα, ὅπως ῥένε οἱ ναυτικοὶ τῆς περιοχῆς, ὁ Νῦσος προστατεύει ἀπὸ τὸ νότιο ἄνεμο τὴν παραλία τοῦ Κομμοῦ καὶ ἀπὸ τὸ βόρειο τὴν παραλία τῶν Ματάλων. Τὰ πλοῖα τοῦ Μενελάου καταστρέφονται λοιπὸν στὴν πλευρὰ τοῦ Νύσου, πὺν βλέπει πρὸς τὰ Μάταλα, γιὰ τὴν χτυπᾶ ὁ Νότος. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀκρωτηρίου ἀσφαλῶς ἀρχαῖο (πβ. *νύσσα*) εἶναι χαρακτηριστικό. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἀφύσικα συνδέεται στὸ χωρίο ἡ περιοχὴ τῶν Κυδώνων μὲ τὴν ἐσχατιὰ *Γόρτυνος*. Ἡ μετάβιση εἶναι ἀπροσδόκητη καὶ σὰν νὰ μὴν παρεμβάλλεται ὁ γῦρος τῆς δυτικῆς ἀκτῆς καὶ ἡ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ κεῖ ὡς τὸν κόλπο τῆς Μεσαρᾶς—ἴση μὲ τὸ μισὸ μῆκος τῆς Κρήτης. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ποιητὴς συνθέτει ὑλικό, πὺν μιλεῖ μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ νησιοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη ὁ ἴδιος ἀκριβῆ γενικὴ εἰκόνα του.

Στὸν Κατάλογο Νεῶν (B 645 ἐξ.)¹² ὑπάρχει μιὰ συνοπτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν κρητικῶν πόλεων. Μαζὶ μὲ τὴν Κνωσό, πὺν ἀναφέρεται πρώτη, μνημονεύονται πόλεις πὺν βρίσκονται ἀνάμεσα στὴν Ἰδη καὶ τὴ Δίκτη, δηλαδὴ στὸ πιὸ εὐφορο καὶ πλούσιο τμῆμα τοῦ νησιοῦ.

*Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἠγεμόνευεν,
ὁ Κνωσὸν τ' εἶχον Γόρτυνά τε τειχιόεσσαν,
Λύκτιον Μίλητόν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον
Φαισιόν τε Ῥύτιον τε, πόλεις εὐναιεταώσας,
ἄλλοι θ' οἳ Κρήτην ἐκαιόμπολιν ἀμφενέμοντο.*

¹¹) Ὁ Στράβων I' 479 γράφει ἀντιφατικὰ ὅτι ἡ Φαιστός ἀπέχει σαράντα στάδια ἀπὸ τὰ Μάταλα, τὸ ἐπίνειό της, καὶ εἴκοσι ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ τοπωνύμιο *Μάταλα* διατηρήθηκε ὡς σήμερα ἀναλλοίωτο πείθοντας γιὰ τὴ θέση τοῦ ἐπινείου τῆς Φαιστοῦ.

¹²) Ὁ κατάλογος εἶναι ἀξιόπιστος γιὰ τὴν ἀνάγεται σ' ἓνα παλιὸ μυκηναϊκὸ κείμενο, ἴσως μάλιστα σ' ἓνα πραγματικὸν κατάλογο τῶν πλοίων πὺν ἔγινε στὴν Αὐλίδα ὅπως πιστεύει ὁ V. Burg «Klio» Beihefte 49, 1949. Στὴν παλιὰ ἀποψη ὅτι ὁ κατάλογος εἶναι νεώτερη προσθήκη ξαναέρχεται ὁ Jachmann Der homerische Schiffs katalog und die Ilias, ἀλλὰ βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ κριτικὴ τοῦ I. Κακριδῆ, Gnomon, 32, 1960 σ. 393 ἐξ.

*Τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἡγεμόνευεν
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνναλίῳ ἀνδρειφόντη.
τοῖσι δ' ἄμ' ὀγδώκοντα μέλαινα νῆες ἔποντο.*

Ὡς πρὸς τὴν τειχιόεσσαν Γόρτυνα Β 646 εἶναι πιθανό, ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ Ὅμηρος ἐννοεῖ τὴν ἀκρόπολη τῆς Γόρτυνας· εἶναι ὅμως προβληματικό, ἂν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ σ' ὅλη τὴν Κρήτη γενικὰ ὑπάρχουν τείχη, πὺ νὰ μπορούσιν ν' ἀποδοθοῦν στὴν μυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Πιθανώτερο θεωρῶ ὅτι γίνεται κι' ἐδῶ ἓνας ἀναχρονισμός· ὁ Στράβων ξέροντας τὴν πεδινὴ Γόρτυνα τῆς ἐποχῆς του καὶ θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ τὸν ὀμηρικὸ χαρακτηρισμό, ὑπέθετε ὅτι ἡ Γόρτυς εἶχε χάσει τὰ τείχη τῆς ἐκ θεμελίων (Γ' 478).

Γιὰ τὴν ἐυκτιμένην Λύκτιον στοὺς πρόποδες τῆς Δίκτης, ὁ Ὅμηρος εἶναι σύντομος, μνημονεύει ὅμως τὸν Κοίρανο, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπ' τὴ Λύκτιο. Πολεμᾶ πλάι στὸ Μηριόνη (Ρ 610 ἐξ.) καὶ σκοτώνεται ἀπὸ τὸν Ἔκτορα.

Στὴ Λύκαστο νοτιανατολικά τῆς Ἰδης, στὴ θέση Βιτσιλιά, κοντὰ στὸ Κανλὶ - Καστέλλι, ἐρευνήθηκε ἀπὸ τοὺς Μαρινᾶτο - Brunstig ἓνας ΥΜ Ι συνοικισμός. Ἡ πόλη ὅμως θὰ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχῃ στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Στὸν Κατάλογο τῶν Νεῶν ἀναφέρεται ὡς ἀργινόεις, καὶ ἴσως τὸ ἐπίθετο δηλώνει τὰ χρώματα τῆς περιοχῆς, πὺ εἶναι ἀργιλώδη. Πιθανώτερο ὅμως ἴσως εἶναι ὅτι μὲ τὸ ἐπίθετο ὁ ποιητὴς δὲν χαρακτηρίζει τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν πόλη, πὺ ἀπὸ μακριὰ πρέπει νὰ φαινόταν λευκὴ. Τὸ ἴδιο ἐπίθετο δίνει ὁ Ὅμηρος (Β 656) καὶ στὴ Ροδιακὴ πόλη Κάμειρο¹⁸. Ὅπως παρατήρησε ὁ P. Faure ἡ Λύκαστος ἐξαφανίσθηκε στὰ ἱστορικὰ χρόνια (ἐ. ἀ. σ. 215).

Μὲ μιὰ λέξη μόνο ἀναφέρεται ἡ Μίλητος, πὺ βρίσκεται ἀνατολικά τῶν Μαλίων στὴ βόρεια ἀκτὴ τῆς Κρήτης. Στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης βρίσκεται σήμερα χωριό, πὺ διατηρεῖ τὴν ἀρχαία ὄνομασία μὲ τὸ δωρικὸ τύπο *Μίλατος*. Ἔχουν βρεθῆ ἐκεῖ ἀξιόλογοι ΥΜ ΙΙΙ τάφοι Evans Prehist. Tombs of Knossos σ. 93 ἐξ. πβ. Mon. Ant. 1890, 10, 11), ἐνῶ σποραδικὰ τυχαῖα εὐρήματα δείχνουν καὶ παλαιότερη ἐγκατάσταση. Μυθολογικὰ ἡ Μίλητος σχετίζεται μὲ τὸν Σαρπηδόνα, ἀδελφὸ τοῦ Μίνωα καὶ Ραδάμανθυ, πὺ μὲ διάφορους συλλογισμοὺς συσχετίσθηκε ἀπ' τὸ Μαρινᾶτο μὲ τὸ γειτονικὸ ἀνάκτορο τῶν Μαλίων (Les legendes royales de la Crète minoenne σ. 13 ἐξ., ἀνάτυπο ἀπὸ (Revue Arch. VI σειρά, τόμ. XXXIV 1949).

¹⁸) Βλ. καὶ Ὅμηρικὸν ὕμνον εἰς Πᾶνα στ. 12 ὅπου τὸ ἐπίθετο ἀφορᾶ τὰ ἄσπρα πετρώματα ἢ τὰ χιόνια τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν, ἀργινόεντα οὖρα μακρά.

Γιὰ τὸ Ρύτιο παρατηρεῖ ὁ P. Faure ὅπως καὶ γιὰ τὴ Μίλατο, ὅτι ἐξασθένησε στὰ ἱστορικὰ χρόνια (ἔ. ἄ.) κι ὅτι ἐδῶ δὲν βρῖσκομε λείψανα μεταξὺ ΥΜ ΙΙΙ καὶ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σωστό. Στὸ Ρύτιο (σήμερα Ροτάσι), ἀπὸ τὸ Ρυτιασὸς (Ρυτιάσιον) στὴν ἀνατολικὴ Μεσαρὰ ἔχει βρεθῆ τὸ 1958 σὲ πλούσιο θολωτὸ τάφο ἀπὸ τὸν Ν. Πλάτωνα μιὰ μεγάλη σειρὰ ἀπὸ πρωτογεωμετρικὰ καὶ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Τυχαῖα ἦρθαν παλαιότερα στὸ φῶς χάλκινα ΥΜ Ι - ΙΙ ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα καὶ διαπιστώθηκε ἔτσι κι ἐδῶ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἀσφαλῶς τὸ Ρύτιο ὑπῆρξε καὶ στοὺς ἐνδιάμεσους μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀξιόλογο κέντρο¹⁴.

Εἶναι ἀξιοπρόσεκτες στὸν Ὅμηρο οἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μὲ ἄλλα μυκηναϊκὰ βασίλεια. Ἡ Ἑλένη μιλώντας στὸν Πρίαμο γιὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἀχαιῶν λέει γιὰ τὸν Ἰδομενέα (Γ 232) :

*πολλάκι μιν ξείνισσεν ἀρηϊφίλος Μενέλαος
οἴκῳ ἐν ἡμετέρῳ, ὅποτε Κρήτηθεν ἴκοιτο.*

Ἡ σχέση αὐτὴ Κρήτης - Σπάρτης ὀφείλεται σὲ γεωγραφικοὺς λόγους (ἡ Σπάρτη εἶναι σχετικὰ κοντὰ στὴν Κρήτη, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ὁ ἀχαικὸς ἀποικισμὸς τῆς Κρήτης ἐνεργήθηκε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο).

Σχέσεις Κρήτης - Πύλου φαίνονται ἀπ' τὰ λεγόμενα τοῦ Ὀδυσσεά πρὸς τὴν Ἀθηνᾶ στὴν πρώτη συνάντησή ποὺ ἔχει μαζί της στὴν Ἰθάκη. Τῆς διηγεῖται ὅτι σκότωσε τὸ Ὀρσίλοχο τὸ γιὸ τοῦ Ἰδομενέα καὶ γι' αὐτὸ ζήτησε ἀπ' τοὺς Φοίνικες νὰ τὸν πᾶνε στὴν Πύλο ἢ στὴν Ἡλιδα (ν 272):

*αὐτικ' ἐγὼν ἐπὶ νῆα κιὼν Φοίνικας ἀγανοὺς
ἐλλισάμην καὶ σφὴν μενοεικέα ληϊδα δῶκα
τοὺς μ' ἐκέλευσα Πύλονδε κατασιῆσαι καὶ ἐφέσαι,
ἢ εἰς Ἡλιδα δῖαν, ὅθι κρατεύουσιν Ἐπειοί.*

Οἱ σχέσεις Πύλου - Κρήτης στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἐπιβεβαιώνονται ἀπ' τὴν ὕπαρξη τῶν ἴδιων ἐκτεταμένων γραπτῶν κειμένων στὶς δυὸ χῶρες καὶ τελευταῖα ὁ M. P. Nilsson (Opuscula Selecta III 1960 σ. 504) ὑπεστήριξε, ὅτι ἡ Πύλος εἶναι ἀποικία τῆς Κνωσοῦ. Ἡ περίφημη τοιχογραφία τῆς αἴθουσας τοῦ θρόνου στὴν Κνωσό, θυμίζει ἀκόμη ἄλλη ἀνάλογη ποὺ ὑπάρχει στὴν Πύλο¹⁵.

¹⁴) Τελευταῖα ὁ D. Page, History and the Homeric Iliad 1959 σελ. 125 δίνει ἕνα χάρτη τῶν κρητικῶν τοπωνυμίων, ποὺ μνημονεύει ὁ Ὅμηρος· στὸ χάρτη αὐτὸ τὸ Ρύτιο σημειώνεται ἐσφαλμένα (μὲ ἐρωτηματικὸ) δυτικὰ τῆς Κνωσοῦ.

¹⁵) Ἀπήχηση τῶν σχέσεων αὐτῶν Κρήτης - Σπάρτης καὶ Κρήτης - Πύλου

Σχέσεις Κρήτης - Ἀττικῆς ἀπηχεῖ ὁ γνωστός μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἀριάδνης ἀπ' τὸ Θησέα (λ 322)¹⁶. Οἱ σχέσεις, αὐτὴ τὴ φορά, εἶναι ἐχθρικές. Εἶναι βέβαια περίεργο, πῶς ἓνας Ἀχαιὸς βασιλιάς, πού τὸ Πάριο Χρονικὸ τὸν τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰώνα (βλ. Forsdyke, *Greece before Homer* σ. 54 ἐξ.) σχετίζεται στὸ μῦθο μὲ μιὰ Κρήτη καθαρὰ μινωική, ἐπομένως παλαιότερη κατὰ διακόσια περίπου χρόνια. Ὁ Λαβύρινθος, ὁ Μινώταυρος, ἡ κρητικὴ ἐπιρροὴ ἔξω ἀπ' τὸ νησί, δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ χρονικὴ αὐτὴ τοποθέτηση. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὅλη ἡ ἀφήγηση (φόνος τοῦ Μινωταύρου, ἱερὸς γάμος μὲ τὴν Ἀριάδνη καὶ θάνατός της) ἔχει πολὺ περισσότερο θρησκευτικὸ παρὰ ἱστορικὸ χαρακτῆρα, καὶ ἐπομένως θὰ εἶναι μάταιο νὰ ζητηθῇ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μιὰ ἀκριβέστερη ἱστορικὴ ἀντιστοιχία.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι τὰ χωρία, ὅπου ὁ Ὀδυσσεὺς μιλεῖ γιὰ τὴν Κρήτη, στὶς ψευδεῖς διηγήσεις του, ἀπηχοῦν τραγούδια τῶν Ἀχαιῶν τοῦ νησιοῦ. Τὰ χωρία αὐτὰ δίνουν τὴ συνηθισμένη εἰκόνα ζωῆς τῶν Ἀχαιῶν πριγκίπων. Στὸ ν 256 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν Ἀθηναῖα, ὅτι σκότωσε μὲ ἐνέδρα τὸν γιό τοῦ Ἰδομενέα Ὀρσίλοχο, γιὰτὶ ἤθελε νὰ τοῦ στερήσῃ τὰ τρωικὰ λάφυρα. Ἡ αἰτία ἦταν ὅτι ὁ ἀφηγούμενος ἦταν ἀνεξάρτητος ἀρχηγός, πού δὲν ὑπάκουε στὸν Ἰδομενέα. Ἡ πληροφορία ὅτι ἐκτὸς ἀπ' τὸν Ἰδομενέα ὑπάρχουν κι ἄλλοι ἀρχηγοί, συμφωνεῖ καὶ μ' αὐτά, πού λέγει ἡ Ἑλένη στὸν Πρίαμο Γ 230 - 1 :

*Ἰδομενεὺς δ' ἐτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὧς
ἔστηκ', ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται.*

Πάντως ὁ Ἰδομενεὺς εἶναι σίγουρο, πῶς ἔχει τὴν ἐπικυριαρχία σ' ὅλη τὴν Κρήτη, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὸ Β 649.

Στὸ ξ 199 ἐξ. διηγεῖται ὁ Ὀδυσσεὺς στὸν Εὐμαιο, ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν Κρήτη, γέννημα ὠνηϊῆς παλλακίδος καὶ τοῦ Κάστορος Ὑλακίδη, ἰσχυροῦ ἀνθρώπου, στὸ δῆμο τῶν Κρητῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του οἱ γιοί του μοιράζον τὴν περιουσία του μὲ κληρο. Ὁ ἀφηγούμενος παίρνει λίγα, ἀλλὰ ἔχει γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων. Ἀκολουθεῖ ἡ εἰκόνα ἐνὸς τυπικοῦ Ἀχαιοῦ πρίγκιπα, ἀνήσυχου, πολυταξιδεμένου, πού ἡ ψυχολογία του μοιάζει πολὺ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ Ὀδυσσεῆ :

βρίσκομε καὶ στὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Ἀπόλλωνα (390 ἐξ.) ὅπου οἱ Κρητες κατευθυνόμενοι ἀπὸ Κνωσοῦ Μινωῖτου εἰς Πύλον ἠμαθόεντα... παρημείβοντο Μάλειαν, πάρ δὲ Λακωνίδα γαῖαν ἀλισιτέφανον πιολίεθρον ἴξον καὶ χῶρον τερψιμβρότου Ἡελίοιο Ταίναρον.,.

¹⁶⁾ Κατὰ τὸν Ὀμηρικὸ ὕμνο εἰς Δήμητρα 123 ἐξ. ἡ θεὰ ἔρχεται Κρήτηθεν στὸ Θορικό.

... . ἔργον δέ μοι οὐ φίλον ἔσκεν
 οὐδ' οἰκωφελίη, ἦτε τρέφει ἀγλαὰ τέκνα,
 ἀλλά μοι αἰεὶ νῆες ἐπήρειμοι φίλαι ἦσαν
 καὶ πόλεμοι καὶ ἄκοντες εὐξέστοι καὶ δῖοιοί,
 λυγρὰ, τάτ' ἄλλοισίν γε καταριγηλὰ πέλονται. (ξ 222 - 226)

Ἀναφέρει ἔπειτα τὶς ἐπιτυχεῖς ἐπιδρομές, πὺ ἐκανε, τὰ πλούτη, πὺ συγκέντρωσε καὶ τέλος τὴν ἄτυχη ἐπιδρομὴ στὴν Αἴγυπτο, πὺ τὸν ἔρριξε στὴν κατάσταση πὺ βρίσκεται τώρα. Ἡ ἀφήγηση μᾶς ἀφήνει νὰ διαισθανθοῦμε κάτι πὺ εἶναι καὶ ἀπὸ γεωγραφικὴ ἀποψη πιθανό: Οἱ ἀχαιϊκὲς ἐπιδρομὲς στὴν Αἴγυπτο ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν Κρήτη, εἶναι ἔργο τῶν Ἀχαιῶν τῆς Κρήτης. Ἀπὸ τοὺς «λαοὺς τῆς θαλάσσης» ὄχι μόνο λοιπὸν οἱ Pulesata καὶ Zakarà ἀλλὰ καὶ οἱ Akaivasa σχετίζονται μὲ τὴν Κρήτη. Σπουδαία θέση στὴ διήγηση παίζουν οἱ Φοῖνικες. Ὁ Ὅμηρος κἀνοντας ἕναν ἱστορικὸ ἀναχρονισμό τοὺς ἀποδίδει ἕνα ρόλο πὺ ἔπαιζαν στὴ δικὴ του ἐποχὴ κι ὄχι στὰ χρόνια πὺ ἀναφέρεται ὁ ἥρωας. Ἡ εἰκόνα τοῦ πολυταξιδεμένου ἥρωα συνοψίζεται στὰ ὅσα λέει γι' αὐτὸν ὁ Εὐμαιοσ στὸν Τηλέμαχο π 62 καὶ στὴν Πηνελόπη ρ 522¹⁷.

Ἀπ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς στίχους φαίνεται πὺς ἡ Κρήτη εἶναι στοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἀκόμα χώρα ναυτικὴ. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται, ὅπως εἶδαμε κι ἀπ' τὸν Κατάλογο Νεῶν.

Ἡ μυκηναϊκὴ Κρήτη ἔχει διατηρήσει τὶς παλιὲς μινωικὲς ἀναμνήσεις. Δὲν ὑπάρχει καμμιά τομὴ. Μορφὲς ὅπως ὁ Μίνωσ, ἡ Ἀριάδνη, ὁ Ραδάμανθυσ, ὁ Δευκαλίων, εἶναι στενὰ δεμένες στὴ συνείδηση τῶν ἠρώων του μὲ τὴν Κρήτη. Ἀπὸ τοὺς παλιοὺς βασιλιάδες δυὸ εἶναι οἱ κυριώτεροι: ὁ Μίνωσ κι' ὁ Ραδάμανθυσ. Ὁ Ἰδομενέας εἶναι σύγχρονος τῶν γεγονότων, πὺ διηγεῖται ὁ ποιητής, συνεχιστὴς τῆς μινωικῆς κληρονομίας. Ἀκόλουθος καὶ συγγενὴς του εἶναι ὁ Μηριόνης.

Κατὰ τὸν Ὅμηρο (N 450) ὁ Μίνωσ εἶναι ἐπίουρος ὅλης τῆς Κρήτης. Ὁ Δίας τὸν θυμᾶται (Ξ 322) μιλώντας στὴν Ἥρα γιὰ τὴν Εὐρώπη σ' ἕνα χωρίο ἀμφισβητημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Ἀρίσταρχο (Mazon, L' Iliade, ἔκδ. Budé σ. 53):

ἦ τέκε μοι Μίνων τε καὶ ἀντίθεον Ραδάμανθυν

Περισσότερα σχόλια προκάλεσε τὸ χωρίο τῆς Ὀδυσσεΐας (τ 179 ἔξ.), ὅπου ὁ Ὀδυσσεΐας μιλά γιὰ τὴν Κνωσό:

¹⁷) Οἱ ὀμηριστὰι ἐπρόσεξαν (βλ. V. Bérard L' Odyssée σελ. 45) τὴν ἀντίθεση πὺ ὑπάρχει στὸ τελευταῖο χωρίο. Ὁ Εὐμαιοσ μιλώντας γιὰ τὸν Ὀδυσσεΐα ἀναφέρει τὸ Μίνωσ, ἀν καὶ ὁ Ὀδυσσεΐας δὲν μίλησε ἀκόμη γι' αὐτόν. Μόνο ἀργότερα στὴν Πηνελόπη T 173 - 180 λέγει ὅτι εἶναι ἐγγονὸς τοῦ Μίνωσ.

....., ... ἔνθα τε Μίνως
 ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστής,
 πατρὸς ἔμοιτο πατῆρ, μεγαθύμου Δευκαλίωνος.
 Δευκαλίων δ' ἐμὲ τίκτε καὶ Ἰδομενῆα ἄνακτα'

Τοὺς ὁμηριστὲς ἀπασχόλησε ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιθέτου ἐννέωρος¹⁸. Οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι τὸ ἐπίθετο ὑπαινίσσεται τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸ ἄντρο τοῦ Δία. Κατὰ μιὰν ἄλλη ἐρμηνεία (Düntzer, *Odyssea*) ἡ λέξη σημαίνει, ὅτι ὅταν ὁ Μίνως ἦταν μικρὸς ἦταν φίλος τοῦ Δία. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐξήγηση ποὺ δίνει ὁ Σ. Μαρινᾶτος (Διογενεῖς βασιλῆες, *Studies Robinson* σελ. 131), ὁ ὁποῖος συσχετίζει τὸ ἐπίθετο ἐννέωρος μὲ τὴν κάθε ἐννέα χρόνια ἐπανερχόμενη ἐπομβρία δηλ. περίοδο καλῆς ἐσοδίας. Φαίνεται, πιστεύει ὁ Σ. Μαρινᾶτος, ὅτι ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Μίνωα στὸν πατέρα του ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ αἰτία τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς εὐφορίας. Κατὰ τὸν Forssdyke, «Greece before Homer» ἐννέωρος σημαίνει νέος.

Ὁ Μίνως εἶναι μαζὶ γιὸς καὶ δαριστής τοῦ Δία. Δὲν εἶναι φανερὸ ἂν ὁ φίλος τοῦ Μίνωα εἶναι ὁ προελληνικὸς νεαρὸς θεός, ἢ ὁ ἑλληνικὸς πανίσχυρος Δίας. Πιστεύω ὅτι γιὰ τὸν Όμηρο ἰσχύει τὸ δεύτερο. Ἡ ἰδέα ὅμως γιὰ τὴ στενὴ σχέση—καὶ ἴσως καὶ τελετουργικὴ, μυστικὴ ταύτιση—τοῦ βασιλιᾶ μὲ τὸ θεὸ ἀνήκει στὴ μινωικὴ Κρήτη.

Μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη σὰν κρητομυκηναῖος βασιλιᾶς κάθεται ὁ Μίνως, ὅπως ἔμπρὸς στὸ παλάτι του, στὴν Πύλη τοῦ Ἄδη, κρατώντας χρυσὸ σκῆπτρο καὶ θεμιστεύει νέκυσιν (λ 568)¹⁹:

Ἐνθ' ἦτοι Μίνωα ἴδον, Διὸς ἀγλαὸν υἷόν,
 χρύσειον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσιν,
 ἦμενον· οἱ δέ μιν ἀμφὶ δίκας εἴρουτο ἄνακτα,
 ἦμενοι ἐσταότες τε καὶ εὐρουπυλῆς Ἄϊδος δῶ²⁰.

Ἄλλο μυθικὸ πρόσωπο δεμένο στενὰ μὲ τὸ Μίνωα εἶναι ἡ κόρη

¹⁸) Ἡ λέξη ἀναφέρεται καὶ εἰς κ 19: δῶκε μοι ἐκδείρας ἀσκὸν βοὸς ἐννεώροιο.

¹⁹) Πβ. γιὰ τὸ θρόνο τοῦ Νέστορα μπρὸς στὸ παλάτι του R. Hampe, *Die hom. Welt im Lichte der neuesten Ausgrabungen*, Gymnasium, 63, 1956, σελ. ἀνατ. 23).

²⁰) Καὶ αὐτοῦ τοῦ χωρίου ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται, ὅχι ὅμως γενικά. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέρριπτε τοὺς στίχους 565 - 626. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ Όμηρος ξέρει μόνο ἓνα Μίνωα. Δύο Μίνωες ἀναφέρει ὁ Διόδωρος (IV 60). Τὸν πρῶτο, ποὺ εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀδελφὸς τοῦ Σαρπηδόνα καὶ τὸ δεύτερο Μίνωα, γιὸ τοῦ Λυκάστου καὶ τῆς Ἰδης, ἐγγονὸ τοῦ Μίνωα Α'. Ὁ Β' εἶναι ὁ πρῶτος Ἑλλήνων θαλασσοκρατήσας καὶ σύζυγος τῆς Πασιφάης. Σ' αὐτὸ στηριζόμενος ὁ Evans ὑπεστήριξε ὅτι τὸ Μίνως ἦταν τίτλος σειρᾶς βασιλέων, ὅπως στὴν Αἴγυπτο τὸ Φαραώ.

του Ἀριάδνη πού ὁ Ὅμηρος τὴν ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε στὸ λ 322, ἓνα χωρίο ὅπου ὁ δίκαιος βασιλιάς χαρακτηρίζεται (σὲ ὑπονοούμενη συνάρτηση πρὸς τὴν ἀσκούμενη ἀπὸ αὐτὸν τυραννία στὴν Ἀττικὴ) *δλοόφρων*. Τί ἀκριβῶς ὅμως σημαίνουν οἱ στίχοι λ 324 - 5 :

. . . . . πάρος δέ μιν Ἄρτεμις ἔκτα
Δίη ἐν ἀμφιρῶτη Διονύσου μαρτυρήσιν.

Ὁ Düntzer ἐρμηνεύει τὸ *Διονύσου μαρτυρήσιν* «auf das Zeugnis des Dionysos, dass Ariadne ihm als Geliebte angehöre». Δυὸ παραλλαγές τοῦ μύθου ὑπάρχουν (βλ. Höck Kreta, 2, 142). Στὴν πρώτη, φανερὰ νεώτερη, ἡ Ἀριάδνη φονεύεται στὴ Δία ἀπὸ τὴν Ἄρτεμη, ἐπειδὴ τὴν κατήγγειλε ὁ Διόνυσος, ὅτι συνῆλθε μὲ τὸν Θησέα στὸ τέμενός του. Κατὰ τὴ δεύτερη μένει ἡ Ἀριάδνη στὴ Δία, νυμφεύεται τὸ Διόνυσο καὶ πεθαίνει. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ διπλὴ ἱερογαμία (μὲ τὸ Θησέα καὶ Διόνυσο) πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ δυὸ διαφορετικῶν μύθων²¹. Καὶ δὲν εἶναι παράξενο ὅτι ἡ Ἀριάδνη τελικὰ πεθαίνει ἀφοῦ καὶ ἄλλες θεές — ἢ θεοὶ τῆς βλαστήσεως — πεθαίνουν μετὰ τὸν «ἱερὸ γάμο» (Nilsson *Gesch. gr. Religion* 1955 σ. 314 · 5). Τὸ *Διονύσου μαρτυρήσιν* ἀντίστοιχο μὲ τὶς ἐκφράσεις μαρτύρων ἐναντίον, ἐν μάρτυσι τῶν κλασικῶν χρόνων, σημαίνει λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀριάδνη πεθαίνει ἐνῶ ὁ Διόνυσος εἶναι παρών. Διερωτᾶται μάλιστα κανεὶς μήπως ἡ παρουσία τοῦ *Διονύσου* στὴ *Δία* ὀφείλεται σ' ἓνα στενότερο συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὸ θεὸ καὶ τὸ νησί καὶ συγκεκριμένα στὴν ἐκεῖ ὑπαρξὴ ἑνὸς ἱεροῦ τοῦ *Διονύσου*. Εἶδαμε ὅτι μία παράδοση μιᾶ γιὰ τέμενος τοῦ *Διονύσου* στὴ *Δία*. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι καὶ τέσσερα ἄλλα μικρὰ νησιά στὴν ΒΑ παραλία τῆς Κρήτης (Σταδιασμοὶ 354) σχετίζονται μὲ τὸν ἴδιο θεό. Εἶναι οἱ *Διονυσάδες* (σήμερα *Γιανυσάδες*) πού κατὰ τὸν Διόδωρο V 75, τὶς ἔκτισε ὁ Βάκχος. Μὲ τὶς σημερινές γνώσεις μας δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ποῦμε σὲ ποιά ἐποχὴ ἀνάγεται ὁ συσχετισμὸς *Διονύσου* - *Δίας*. Μερικοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Διόνυσος μνημονεύεται στὰ κείμενα τοῦ συστήματος Β, καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν φαίνεται ἀπίθανο ν' ἀνήκη στὴν κρητομυκηναϊκὴ ἐποχὴ ἓνας θεὸς πού συνδέεται μὲ τὴ λατρεῖα τοῦ «θείου βρέφους». Μπορεῖ ὅμως ἡ σχέση τοῦ *Διονύσου* μὲ τὴ *Δία* νὰ εἶναι ἓνα στοιχεῖο τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητῆ. Ἴσως ὅμως ὁ Διόνυσος νὰ εἶναι θεὸς Κρητικὸς ὅπως ὑπεστήριξε ὁ καθηγητὴς Karényi (*Dionysos le Crétois Diogène* 1957 πβ. Webster, *From Mycenae to Homer* σελ. 50).

²¹) Ὁ Πλούταρχος γιὰ νὰ τοὺς συμβιβάσῃ λέει ὅτι ὑπῆρχαν δύο Ἀριάδνες, ἡ μία σύζυγος τοῦ *Διονύσου*, καὶ ἡ ἄλλη πού τὴν ἀπάγει ὁ Θησέας καὶ τὴν ἐγκαταλείπει στὴ Νάξο (Θησ. 20).

Στὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα (Σ 590 ἐξ.) ὁ Ἡφαιστος φτιάχνει μαζί με τὰ ἄλλα ἓνα χορό, ὅμοιο με τὸ χορὸ τῆς Ἀριάδνης :

*Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς ἀμφιγυήεις,
τῷ ἔκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῶ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ.*

Ἄλλὰ ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ χορὸς. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση χοροῦ, ἢ γιὰ ἓνα μέρος καιάλληλο γιὰ χορό, ὅπως δέχονται; Ὁ Evans (BSA IX 1902 - 3 σελ. 111 ἐξ.) πίστευε, πὼς τὸ θέατρο τῆς Κνωσοῦ εἶναι ὁ χορὸς Ἀριάδνης. Γενικεύοντας ὑπερβολικὰ ὑπεστήριξε ὅτι τὸ δράμα, ἀρχικὰ συνδεδεμένο με τὴν Ἀριάδνη, πέρασε στὰ ἑλληνικὰ χρόνια στὸ σύντροφό της Διόνυσο. Ὁ Mazon L' Iliade III σ. 190) πιστεύει, ὅτι ὁ χορὸς αὐτὸς γίνεται γιὰ τὴ νίκη τοῦ Θησέα, πὺ με τὴ βοήθεια τῆς Ἀριάδνης σκότωσε τὸ Μινώταυρο. Ὅσο γιὰ τὸ Δαίδαλο (πβ. δαιδάλλω, δαίδαλα) εἶναι σίγουρα ἡ προσωποποίηση τῆς ἀξεπέραστης κρητομυκηναϊκῆς καλλιτεχνικῆς ἐπιδεξιότητος. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδας τοῦ Ἀχιλλέα, πὺ ἀπηχεῖ κρητικὲς ἀναμνήσεις. Μᾶς θυμίζουν οἱ κυβιστῆρες τὸ θαυμάσιο ξίφος τῶν Μαλίων με τὸν ἄνθρωπο, πὺ κάνει κυβίστημα, καὶ οἱ νέοι καὶ νέες τὶς μορφές, πὺ χορεύουν στὶς κνωσιακὲς τοιχογραφίες, στὰ δαχτυλίδια καὶ στοὺς σφραγιδολίθους. Ἡ Κρήτη μινωικὴ καὶ μυκηναϊκὴ ἔχει μιὰ μακρὰ παράδοση χοροῦ καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι ὁ Μηριόνης ἀποκαλεῖται ὀρχηστὴς ἀπ' τὸν Αἰνεῖα (Π 617) :

*Μηριόνη, τάχα κέν σε καὶ ὀρχηστήν περ ἔόντα
ἔγχος ἐμὸν κατέπαυσε διαμπερές, εἴ σ' ἔβαλόν περ ²²*

Ἀπὸ τοὺς κύριους βασιλεῖς, πὺ μνημονεύονται στὸν Ὅμηρο, εἶναι καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Στὸ Ξ 322, ὅπως εἶδαμε, ἀναφέρεται ὡς γιὸς τοῦ Δία καὶ ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα. Συνδέεται με τὴν περιοχὴ τῆς Γόρτυνας, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Φαίστου καὶ ἔχει γιὸ τὸ Γόρτυ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (Les légendes royales de la Crète Minoenne σελ. 8 - 9) συνάπτει τὸ Ραδάμανθυ πρὸς τὴ Φαιστὸ καὶ παραδέχεται, ὅτι ὑπῆρχαν στὴν Κρήτη τρεῖς βασιλικὲς δυναστεῖες. Μιὰ στὴν Κνωσό, συνδεόμενη με τὸ Μίνωα, μιὰ στὴ Φαιστὸ με τὸ Ραδάμανθυ καὶ μιὰ τρίτη στὰ Μάλια με τὸν Σαρπηδόνα²³. Τὸ ὅτι κατὰ τὶς ἀρ-

²²⁾ Ἀπήχηση τῆς παράδοσης αὐτῆς ὑπάρχει καὶ στὸν ὀμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλλωνα (στ. 514 ἐξ.). Οἱ Κρητικὲς ἀκολουθοῦν χορεύοντας τὸν Ἀπόλλωνα Κιθαρῶδὸ πρὸς τὸν Παρνασό.

²³⁾ Ὁ Ὅμηρος (B 876, E 635) θεωρεῖ τὸ Σαρπηδόνα μόνο Λύκιο. Ὁ συσχετισμὸς με τὴν Κρήτη βασίζεται στὸν Ἡρόδοτο A' 173 καὶ Διόδωρο E' 79. Πάντως καὶ γιὰ τὸν Ὅμηρο εἶναι γιὸς τοῦ Δία Z 199.

χαῖες παραδόσεις ὁ Ραδάμανθυς λέγεται ἀδελφὸς τοῦ Μίνωα ἐξηγεῖ ὁ Σ. Μαρινᾶτος μὲ τὸ νόημα πὺ ἔχει ἢ ἔκφραση ἀδελφὸς στὴν ἐθιμοτυπία τῶν αὐλῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὅσο γιὰ τὴν παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Μίνωας ἔδιωξε τοὺς ἀδελφούς του Ραδάμανθυ καὶ Σαρπηδόνα, δέχεται ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἄ. σ. 15) ὅτι ἀπηχεῖ τὴν ταυτόχρονη καταστροφή τῶν δύο ἀνακτόρων Φαιστοῦ καὶ Μαλίων. Οἱ κάτοικοι τῆς Φαιστοῦ μετὰ τὴν καταστροφή πῆγαν στὴ Βοιωτία, ἐνῶ τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία. Γιὰ τὴ μετανάστευση τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς τῶν Μαλίων στὴ Μικρὰ Ἀσία ἐνδεικτικὴ πιστεύει ὁ Μαρινᾶτος πὺ εἶναι ἢ ὑπαρξὴ τοῦ τοπωνυμίου Τάρμαρος, πὺ ἀπαντᾷ στὴν περιοχὴ τῶν Μαλίων καὶ πὺ θυμίζει τὰ ὀνόματα Τέρμερος, Τέρμερα καὶ Τερμίλαι τῆς περιοχῆς τῆς Καρίας καὶ Λυκίας²⁴.

Στὸ Η 321 διαβάζομε γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ραδάμανθυ στὸν Τιτυὸ στὴν Εὐβοία, μακρινὸ γιὰ τοὺς Φαίακες νησί: *ὅτε τε ξανθὸν Ραδάμανθον ἦγον ἐποψόμενον Τιτυὸν Γαιήϊον νιόν*. Ὁ Τιτυὸς ἦταν πατέρας τῆς Εὐρώπης, μητέρας τοῦ Ραδάμανθυ. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἐπίσκεψη τοῦ ἐγγονοῦ στὸν πάππο του. Ὁ Τιτυὸς ἐξάλλου συνδέεται μὲ τὸν Ὀρχομενὸ, ἀφοῦ εἶναι γιὸς τοῦ Δία καὶ τῆς Ἑλάρας, κόρης τοῦ Ὀρχομενοῦ. Οἱ Μίνυες καὶ ὁ θολωτὸς τάφος τοῦ Ὀρχομενοῦ ἐπιβεβαιώνουν τὶς μινωικὲς σχέσεις τῆς περιοχῆς.

Ὁ Ραδάμανθυς στὸ Η 323 ὅπως καὶ στὸ Δ 564 ἀναφέρεται ὡς ξανθός. Γιὰ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ ὁ Σ. Μαρινᾶτος (ἔ. ἄ. σ. 11) πιστεύει ἢ ὅτι ὁ Ὀμηρὸς τὸν φαντάζεται ἔτσι κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς ἄλλους ἥρωες ἢ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀκόμη σχέση μὲ τὴ Βοιωτία, ὀνομαστὴν περιοχὴ ἀργότερα γιὰ τοὺς ξανθοὺς κατοίκους τῆς²⁵.

Ὁ Πρωτέας (δ 564) προφητεύοντας στὸ Μενέλαο τὸ μέλλον του λέει:

*ἀλλὰ σ' ἐς Ἡλύσιον πεδίων καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμπουσιν, ὅθι ξανθὸς Ῥαδάμανθους,
τῆ περ ῥηϊστή βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν*

Ἀπὸ τοὺς νεώτερους μελετητὲς ὁ Malten (Jahrbuch 1913 σ. 35) θεωρεῖ τὸν Ραδάμανθυ συνοδὸ τῆς Εἰλειθυίας. Δέχεται ὅτι Ἡλύσιον εἶναι ἀρχικὰ τὸ ἱερὸ τῆς Εἰλειθυίας, πὺ μεταφέρεται ἔπειτα πέρα ἀπ' τὸν

²⁴) Γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ τοπωνυμίου *Στὴν Τάρμαρο* μὲ τὰ ἀνάλογα μικρασιατικὰ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκλεισθῇ ἢ ἡ σχέση τοῦ *Τάρμαρος* μὲ ἓνα ἄλλο συνηθισμένο κρητικὸ τοπωνύμιον βενετικῆς προελεύσεως *Νταρμάρω*. Ὁ θηλυκὸς τύπος τοῦ τοπωνυμίου συνηγορεῖ στὴν ὑπόθεση πὺ ἔκανε ὁ Μαρινᾶτος.

²⁵) Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ραδάμανθυ μὲ τὴ Βοιωτία καὶ Μ. Ἀσία βλ. Malten Jahrbuch 1913 σ. 36.

ὠκεανό. Νομίζω ὅτι σωστότερη εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Nilsson, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι ἡ ἰδέα τῶν ἡλυσίων ἀνταποκρίνεται στὰ ἰδεώδη ἑνὸς ναυτικοῦ λαοῦ, ὅπως ἦσαν οἱ Κρήτες ²⁶.

Περισσότερο ἀπ' τὸ Μίνωα καὶ τὸ Ραδάμανθυ ἀναφέρεται στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη ἰδίως στὴν Ἰλιάδα, ὁ Ἰδομενέας. Αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε φυσικὸ ἀφοῦ εἶναι ἀχαιὸς πρίγκηπας καὶ σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα, πὺ διηγεῖται ὁ ποιητής. Σὲ καμιά σχεδὸν ραψωδία δὲν τὸν ξεχνᾷ ὁ Ὀμηρος. Εἶναι ἀλήθεια πὺ ἀπομακρύνοντας ἀπ' τὴ μάχη τὸν Ἀχιλλέα, πὺ εἶναι ὁ κεντρικὸς τοῦ ἥρωας, ὑποχρεώνεται ν' ἀναδείξει τοὺς ἄλλους Ἑλληνας ἀρχηγούς, ἰδίως ἐκείνους πὺ χάρη στὴ στρατιωτικὴ τους δύναμη ἢ τὴν προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ εἶναι φυσικὸ νὰ κατέχουν μιὰ ξεχωριστὴ θέση. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κι ὁ Ἰδομενέας. Συμμετέχοντας στὸν Τρωικὸ πόλεμο μ' ὀγδόντα πλοῖα εἶναι ἕνας ἀπ' τοὺς πρῶτους ἀρχηγούς μετὰ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ τὸν Ἀχιλλέα, πὺ εἶναι οἱ κεντρικοὶ ἥρωες. Ὁ Νέστωρ ἔχει ἑνεήντα πλοῖα, ὁ Διομήδης ὀγδόντα, ὁ Μενέλαος ἑξήντα, ὁ Αἴας ὁ Λοκρὸς σαράντα, ὁ Αἴας ὁ Σαλαμίνιος δώδεκα, ὁ Ὀδυσσεύς δώδεκα. Εἶναι φανερὸ πὺς τοὺς τρεῖς τελευταίους τοὺς ἀναδεικνύει περισσότερο ἢ προσωπικὴ τους ἐπιβολὴ κι ἡ ἀνδρεία τους. Ὁ Ἰδομενέας ὀφείλει τὴ θέση του καὶ στὰ δύο.

Ὁ Ἰδομενέας ἀναφέρεται στὰ χωρία Α 145, Β 645, Γ 230, Δ 251, 265, Ε 43, Ζ 433, Η 161, Θ 261, Κ 53, 112, Λ 500, 511, Μ 117, Ν 451, 512, 316, 476, Ο 301, Π 345, Ρ 258, 605, Τ 311, Ψ 473, 450. Λείπει ὅπως κι' οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀπ' τις ραψωδίες ὅπου—κυριαρχεῖ ὁ Ἀχιλλέας (Υ, Φ, Χ, Ω) ²⁷.

Ἀπ' τὰ χωρία πὺ μιλοῦν γιὰ τὸν Κρητικὸ ἥρωα θ' ἀναφέρω τὰ σπουδαιότερα κι ὅσα βοηθοῦν νὰ συλλάβωμε τὴν προσωπικότητα τοῦ Κρητικοῦ ἀρχηγοῦ.

²⁶) Ὁ Πίνδαρος Ὀλυμπ. ΙΙ σ. 75 ἐξ, τοποθετεῖ ἐπίσης τὸν ἥρωα στὴ νῆσο τῶν μακάρων ὡς πάρεδρο τοῦ Κρόνου. Ὁ Διόδωρος V 79 δέχεται ὅτι ὁ Ραδάμανθυς εἶναι κύριος τῶν νήσων καὶ μερικῶν γειτονικῶν χωρῶν πρὸς τὴν κυρία Ἑλλάδα, πὺ τις δίνει στοὺς ἡγεμόνες του.

²⁷) Ὁ ἀγῶνας τοῦ νεαροῦ ἥρωα μὲ τοὺς Τρῶες καὶ τὸν Ἑκτορα, ἢ συνομιλία του μὲ τὸν Πρίαμο κρατοῦν ἐδῶ τὴν πρώτη θέση. Στὸ Ι ἀπασχολεῖ τὸν ποιητὴ ἢ πρεσβεία τοῦ Φοίνικα καὶ στὸ Σ ἡ περιγραφὴ τῆς ἀσπίδας. Στὸ Ξ ἐπίσης δὲν εἶναι παράξενο τὸ ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν παρουσιάζει τὸν Ἰδομενέα. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ κεντρικὰ πρόσωπα στὸ Ξ εἶναι ὁ Δίας κι ἡ Ἥρα, ὁ ποιητὴς ἔχει τόσο μιλήσει γιὰ τὸν Ἰδομενέα στὸ Ν, πὺ οὐσιαστικὰ εἶναι ἡ ἀριστεία τοῦ Κρητικοῦ ἥρωα, ὡστε ἀρκεῖται τώρα σύντομα ν' ἀναφέρῃ μόνο τὸ Μηριόνη. Πρέπει ἐδῶ νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἰδομενέα ἀνάλογο μὲ πολλὰ ὀμηρικὰ εἰς -ευσ εἶναι καταλληλότατο γιὰ τὸ ὀμηρικὸ μέτρο. Ἡ γενική, δοτική καὶ αἰτιατική του, Ἰδομενήος, Ἰδομενήϊ, Ἰδομενήα κάνουν δύο πόδες κι αὐτὸ διευκολύνει τὸν ποιητὴ στὸ δακτυλικὸ ἑξάμετρο.

Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ποὺ παρουσιάζει ἡ Ἑλένη στὸν Πρίαμο εἶναι κι ὁ Ἰδομενέας :

*Οὗτος δ' Αἴας ἐστὶ πελώριος, ἔρκος Ἀχαιῶν.
Ἰδομενεὺς δ' εἰτέρωθεν ἐνὶ Κρήτεσσι θεὸς ὡς
ἔστι κ' ἀμφὶ δέ μιν Κρητῶν ἀγοὶ ἠγερέθονται,*

Ὁ ἴδιος ἔχει συναίσθηση τῆς ὑψηλῆς του καταγωγῆς ποὺ τὴ διακηρύττει μὲ ὑπερηφάνεια στὸ Δηΐφοβο (N 451 ἐξ.) συνδέοντας τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ Μίνωα καὶ τὶς κρητικὲς παραδόσεις.

*..... ἐναντίον Ἰστιασ' ἐμεῖο,
ὄφρα ἴδῃ, οἷος Ζηνὸς γόνος ἐνθάδ' ἰκάνω,
ὃς πρῶτον Μίνωα τέκε Κρήτη ἐπίουρον·
Μίνως δ' αὖ τέκεθ' υἱὸν ἀμύμονα Δευκαλίωνα,
Δευκαλίων δ' ἐμὲ τίκτε πολέσο' ἀνδρεσσιν ἄνακτα
Κρήτη ἐν εὐρείῃ· νῦν δ' ἐνθάδε νῆες ἔνεικαν
σοί τε κακὸν καὶ πατρὶ καὶ ἄλλοισι Τρώεσσιν.*

Γιὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴν ἡλικία του εἶναι σεβαστὸς στοὺς φίλους καὶ τρομερὸς στοὺς ἐχθρούς. Τὴν γενναιότητά του δείχνει σὲ κάθε μάχη, ἰδίως στὸ N. Πολεμᾶ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία καὶ θάρρος μ' ὅλο ποὺ δὲν ἔχει πιά τὴν πρώτη νιότη (N 512 ἐξ.) :

*οὐ γὰρ ἔτι' ἔμπεδα γυῖα ποδῶν ἦν ὀρμηθέντι,
οὔτ' ἄρ' ἐπαΐξαι μεθ' ἐὸν βέλος οὔτ' ἀλέασθαι·
τῶ ρα καὶ ἐν σταδίῃ μὲν ἀμύνετο νηλεὲς ἦμαρ,
τρέσσαι δ' οὐκέτι ῥίμφα πόδες φέρον ἐκ πολέμοιο.*

Ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἐπίθετα, ποὺ δείχνουν τὴν ἀνδρεία του καὶ τὴ βασιλικὴ θέση του, *δουρικλυτός, σὺν ἴκελος ἀκμήν, ἀγακλυτός, ἄναξ, Κρητῶν βουλευφόρος, Κρητὸς ἀγῶν*, εἶναι *μεσαιπόλιος* (N 361) :

Κι ὁ ἴδιος ξέρει πὼς δὲν εἶναι πιά πολὺ νέος· γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπ' τὸν ἠρωϊκὸ ἀγῶνα ποὺ κάνει, (N 476 ἐξ.) λέγει στοὺς συντρόφους του Ἀσκάλαφο, Ἀφαρέα, Δηΐπυρο, Μηριόνη καὶ Ἀντίλοχο νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Αἰνεΐα ποὺ εἶναι νέος καὶ γρήγορος. Ἡ ἡλικία του φαίνεται κι ἀπ' ὅσα τοῦ λέγει στὸ Ψ μὲ θρασύτητα ὁ Αἴας Ὀϊλέως, ὅταν ὅλοι παρακολουθοῦν τοὺς ἵππικοὺς ἀγῶνες (Ψ 474) :

*Ἰδομενεῦ, τί πάρος λαβρεύεαι· αἶ δὲ τ' ἀνευθεν
ἵπποι ἀερσίποδες πολέος πεδίοιο δίενται.
οὔτε νεώτατός ἐσσι μετ' Ἀργείοισι τοσοῦτον,
οὔτε τοι ὀξύτατον κεφαλῆς ἔκ δέρεκεται ὄσσε.*

Ὁ Αἴας εἶναι ὁ μόνος, ποὺ φέρεται ἔτσι στὸν κρητικὸ ἥρωα. Οἱ δυὸ μεγάλοι ἀρχηγοί, ὁ Ἀχιλλέας καὶ ἰδίως ὁ Ἀγαμέμνων, δείχνουν μεγάλη ἐκτίμηση στὸν Κρητικὸ βασιλιά. Μετὰ τὴ φιλονικία του μὲ

τὸν Ἀχιλλέα (Α 144) ὅταν πιά ἔχει ἀποφασιστῆ νὰ στείλουν τῆ Χρυσίδα στὸν πατέρα της, λέγει ὁ Ἀγαμέμνων :

*εἷς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουλευφόρος ἔστω
ἢ Αἴας ἢ Ἰδομενεὺς ἢ δῖος Ὀδυσσεύς.*

Στὸ Β 402 ἔξ. ὁ Ἰδομενέας εἶναι μετὰ τὸν Νέστορα ὁ δεύτερος ἀπ' τοὺς Ἀχαιοὺς ἀρχηγούς, πὺ καλεῖ ὁ Ἀγαμέμνων γιὰ νὰ προσφέρουν θυσία στὸ Δία :

*αὐτὰρ ὁ βοῦν ἱέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
πίονα, πενταέτηρον ὑπερμενείῃ Κρονίωνι,
κίκλησκεν δὲ γέροντας ἀρισιῆας Παναχαιῶν,
Νέστορα μὲν πρότιστα καὶ Ἰδομενῆα ἄνακτα,
αὐτὰρ ἔπειτ' Αἴαντε δύω καὶ Τυδέος υἱόν,
ἔκτον δ' αὐτ' Ὀδυσῆα Διὶ μῆτιν ἀτάλαντον.*

Στὸ Κ εἶναι ὁ Ἰδομενέας ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀρχηγούς, πὺ θέλει ὁ Ἀγαμέμνων νὰ καλέσῃ γιὰ νὰ λάβουν ἀποφάσεις, ὅταν τ' ἀνδραγαθήματα τοῦ Ἑκτορα ἔχουν φέρει τοὺς Ἀχαιοὺς σὲ δύσκολη θέση. Ἔτσι λέγει στὸ Μενέλαο, πὺ ἀγρυπνᾷ ἐπίσης (Κ 53 ἔξ.) :

*ἀλλ' ἴθι νῦν, Αἴαντα καὶ Ἰδομενῆα κάλεσον
ῥίμφα θεῶν παρὰ νῆας· ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον,
εἶμι, καὶ ὀτρυνέω ἀνστήμεναι, αἴκ' ἐθέλῃσιν
ἔλθεῖν ἐς φυλάκων ἱερὸν τέλος ἢδ' ἐπιτεῖλαι
κείνω γὰρ κε μάλιστα πιθοῖατο· τοῖο γὰρ υἱὸς
σημαίνει φυλάκεσσι, καὶ Ἰδομενῆος ὀπάων
Μηριόνης· τοῖσιν γὰρ ἐπειτρόπομέν γε μάλιστα.*

Ἡ ἐκτίμηση αὐτῆ συνοδεύεται κι ἀπὸ κάποια ἰδιαίτερη συμπάθεια. Ὅταν ὁ Ἀγαμέμνων τρέχει γιὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ στράτευμά του, φτάνει καὶ κοντὰ στοὺς Κρητικούς (Δ 251 ἔξ.) :

*Ἦλθε δ' ἐπὶ Κρήτεσσι κίων ἀνὰ οὐλαμὸν ἀνδρῶν
οἱ δ' ἀμφ' Ἰδομενῆα δάϊφρονι θωρήσοντο·
Ἰδομενεὺς μὲν ἐνὶ προμάχοις, σὺτ' ἵκελος ἀλκήν,
Μηριόνης δ' ἄρα οἱ πνμάτας ὤτρυνε φάλαγγας
τοὺς δ' ἰδὼν γήθησεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων,
αὐτίκα δ' Ἰδομενῆα προσηύδα μειλιχίοισιν·
Ἰδομενεῦ, πέρι μὲν σε τίω Δαναῶν ταχυπώλων
ἡμὲν ἐνὶ πτολέμῳ ἢδ' ἀλλοίῳ ἐπὶ ἔργῳ
ἢδ' ἐν δαίθ', ὅτε πέρ τε γερούσιον αἴθοποι οἶνον
Ἀργείων οἱ ἄριστοι ἐνὶ κρητῆρι κέρωνται
εἷ περ γὰρ τ' ἄλλοι γε καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ*

δαιτρὸν πίνωσιν, σὸν δὲ πλεῖον δέπας αἰεὶ.
 ἔσιγη' ὡς περ ἔμοί, πῖεειν ὅτε θυμὸς ἀνώγοι
 ἀλλ' ὄρσεν πόλεμόνδ' οἶος πάρος εὐχεαί εἶναι.
 Τὸν δ' αὖτι' Ἰδομενεύς, Κρητῶν ἀγός, ἀντίον ἠΰδα·
 Ἄτρεΐδη, μάλα μὲν τοι ἐγὼ ἐρήηρος ἑταῖρος
 ἔσσομαι, ὡς τὸ πρῶτον ὑπέσπην καὶ κατένευσα·

Ἡρωικὰ ἀγωνίζεται πάντοτε ὁ Ἰδομενέας κι αὐτὸ τὸ ξέρουν καλὰ ὄχι μόνο οἱ φίλοι του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐχθροὶ του. Ἡ τρυφερὴ Ἀνδρομάχη ἐκφράζοντας στὸν ἄνδρα τῆς τοὺς φόβους τῆς, τοῦ συνιστᾶ νὰ προσέξῃ ἓνα ὠρισμένο σημεῖο τῶν τειχῶν (E 433 ἔξ.):

τρὶς γὰρ τῆ γ' ἐλθόντες ἐπειρήσανθ' οἱ ἄριστοι
 ἀμφ' Αἴαντε δύω καὶ ἀγακλυτὸν Ἰδομενεῖα
 ἠδ' ἀμφ' Ἄτρεΐδας καὶ Τυδέος ἄλκιμον υἱόν²⁸.

Οἱ φόβοι αὐτοὶ τῆς Ἀνδρομάχης ἀποδεικνύονται βάσιμοι. Ἀνάμεσα στοὺς ἐννιὰ ἀρχηγοὺς ποὺ δέχονται νὰ μονομαχήσουν μὲ τὸν Ἐκτορα στὸ H 165 εἶναι κι ὁ Ἰδομενέας H 162 ἔξ. :

ὦρτο πολὺ πρῶτος μὲν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
 τῶ δ' ἐπὶ Τυδείδης ὦρτο κρατερὸς Διομήδης,
 τοῖσι δ' ἐπ' Αἴαντες θυοῦριν ἐπιείμενοι ἀλκὴν,
 τοῖσι δ' ἐπὶ Ἰδομενεύς καὶ ὀπάων Ἰδομενεῖος
 Μηριόνης, αἰάλαντος Ἐνναλίω ἀνδρεΐφόντη.

Ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τῶν Ἀχαιῶν ξεχωρίζει ὁ Ἰδομενέας. Ξεχωριστὴ εἶναι ἡ ἐκτίμηση ποὺ τοῦ δείχνει κι ὁ Ἀχιλλέας. Εἶναι ἀνάμεσα στοὺς λίγους ποὺ μένουν μετὰ τὸν θρῆνο γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀχιλλέα. Ὁ ἥρωας λυπημένος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ φίλου του, στὶς παρακλήσεις τῶν ἀρχηγῶν ποὺ τὸν προτρέπουν νὰ φάγῃ, ἀπαντᾶ ἀρνητικὰ T 309 ἔξ. :

Ὡς εἰπὼν ἄλλους μὲν ἀπεσκέδασεν βασιλῆας,
 δοιῶ δ' Ἄτρεΐδα μενέτην καὶ δῖος Ὀδυσσεύς,
 Νέστωρ, Ἰδομενεύς τε, γέρων δ' ἱππηλάτα Φοῖνιξ.

Ἐνναῖος ἀρχηγὸς καὶ πολεμιστὴς ὁ Ἰδομενέας ξεχωρίζει ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σύνεσή του. Ἐνα ἀπ' τὰ ἐπίθετα ποὺ τοῦ δίνει ὁ Ὅμηρος εἶναι *δαΐφρων*. Ἡ σύνεσή του φαίνεται κι ἀπ' τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δείχνει γιὰ τὸν πληγωμένο γιατρὸ Μαχάονα στὸ A 511 ἔξ. ὅταν συμβουλεύῃ τὸν Νέστορα νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ ἀπ' τὴν μάχη: *ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων*.

²⁸⁾ Τοὺς στίχους 433 - 439 κατεδίκαξε ὁ Ἀρίσταρχος. Paul Mazson *Iliade Tome I Z* σελ. 168.

Ὁ συνετὸς κι ἠλικιωμένος ἀρχηγὸς — ἐπιδέξιος ναυτικὸς σὰν νησιώτης — εἶναι ἓνας ἀπ' τοὺς λίγους ἥρωες ποὺ κατάφερε νὰ φέρῃ σώους τοὺς ἄνδρες του στὴν πατρίδα μετὰ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο. Τὸ μαθαίνουμε στὴν Ὀδύσσεια ἀπ' τὸ Νέστορα ποὺ λέγει στὸν Τηλέμαχο γ 191 :

*πάντας δ' Ἰδομενεὺς Κρήτην εἰσήγαγεν ἑταίρους,
οἳ φύγον ἐκ πολέμου, πόντιος δὲ οἱ οὐ τινα ἀπηύρα.*

Πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ Ἰδομενέα, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ στὶς μάχες καὶ πολεμᾷ μ' ἐξαιρετικὴ ἀνδρεία εἶναι ὁ ἀνεψιὸς του Μηριόνης γιὸς τοῦ Μόλου, ποὺ εἶναι γιὸς τοῦ Δευκαλίωνα. Ἀναφέρεται σὲ πολλὰ χωρία ὅπως κι ὁ Ἰδομενέας. I 82, K 59, 195, 260, O 302, E 514, Π 342, 603, P 259, 260, 668, T 240, Ψ 121, 357, 528, 614, 882, 894 καὶ εἰς N 93, 159, 165, 246, 249, 254, 266, 295, 304, 306, 328, 479, 528, 531, 567, 575, 650, ὅπου κυρίως ἀριστεύει μαζὶ μὲ τὸν Ἰδομενέα.

Νεαρὸς ὁ Μηριόνης εἶναι γοργὸς στὰ πόδια καὶ συμμετέχει στὶς ὑπηρεσίες, ποὺ προσφέρουν οἱ νεώτεροι ἄνδρες. Εἶναι ἀρχηγὸς τῶν σκοπῶν καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ἀντίλοχο (K 58) θεωροῦνται οἱ σπουδαιότεροι ἀρχηγοί. Ὄταν ὁ Νέστωρ προτείνῃ νὰ πάῃ κάποιος νὰ κατασκοπεύσῃ τοὺς Τρῶες, μετὰ τὸν Διομήδη ποὺ πρῶτος δέχεται, εἶναι κι οἱ Αἴαντες κι ὁ Μηριόνης πρόθυμοι νὰ διακινδυνεύσουν μαζὶ του (K 227 ἐξ.). Ὄταν ὁ Διομήδης διαλέγῃ τὸν Ὀδυσσεά νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ ἀποστολή, ὁ Μηριόνης βοηθεῖ τὸν Ὀδυσσεά νὰ ὀπλιστῇ δίνοντάς του τὰ ὄπλα του καὶ τὸ κράνος του, ποὺ τᾶχε ἀπ' τὸν πατέρα του Μόλο. Ἀκολουθεῖ μὲ καταπληκτικὴ γιὰ τὴν ἀκρίβειά της περιγραφὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ κράνους ἀπὸ δόντια ἀγριοχοίρου ποὺ ξέρομε ἀπ' ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα (L o r i m e r Homer and the Monuments σ. 211 ἐξ. Ἀ λ ε ξ ί ο υ «Antiquity» XXVIII 1954 σ. 211 ἐξ.). Σὰν νεαρὸς ἐπίσης κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἀγαμέμνονα πάει νὰ φέρῃ ξύλα γιὰ τὴν πυρὰ τοῦ Πατρόκλου στὸ Ψ 113.

Ἀλλὰ καὶ σὲ σοβαρότερες στιγμὲς τοῦ πολέμου λαμβάνει μέρος ὁ Μηριόνης. Θέλει στὸ H 166 νὰ μονομαχήσῃ μὲ τὸν Ἔκτορα, στὸ N ἀριστεύει μαζὶ μὲ τὸν Ἰδομενέα κι εἶναι οἱ δύο τους, ποὺ γιὰ πολὺ σηκώνουν τὸ βᾶρος τοῦ πολέμου. Στὸ P 259 ἀγωνίζεται μαζὶ μὲ τὸ Μενέλαο γιὰ τὸ πτώμα τοῦ Πατρόκλου κι οἱ δύο σηκώνοντάς το ψηλὰ θέλουν νὰ τὸ βγάλουν ἀπ' τὴ μάχη. Ἐξαιρετικὸς ἀθλητὴς λαμβάνει μέρος στὶς ἀρματοδρομίες στὸ Ψ 351 κι ἔρχεται τέταρτος παίρνοντας 2 χρυσᾶ τάλαντα ὡς βραβεῖο. Διαπρέπει ὅμως κι ὡς ἀκοντιστὴς —καλύτερός του εἶναι μόνο ὁ Ἀγαμέμνονας (πβ. Φ 890 ἐξ.)—καὶ κυ-

ρίως ὡς τοξότης. Συναγωνιζόμενος μὲ τὸν Τεῦκτρο παίρνει τὸ πρῶτο βραβεῖο, δέκα πελέκεις. Τὸ ἀγώνισμα αὐτὸ δείχνει τὴν ἐξαιρετικὴ του ἱκανότητα, ποὺ δὲν εἶναι ἀσχετὴ ἀπ' τὴ φήμη γιὰ τὴν εἰδικότητα τῶν Κρητῶν στὸ τόξο.

Νομίζω ὅτι οἱ ὁμηρικὲς μνεῖες τῶν κρητικῶν ἡρώων ἀνοίγουν καὶ μιὰ ἄλλη προοπτικὴ. Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἴδομενέας (E 44) σκοτώνει τὸ Λυδὸ Φαῖστο γιὰ τοῦ Μήνοιο Βώρου καὶ τὸν Ἄσιο Ὑρτακίδη (N 759, πβ. B 835 ἐξ.); Τὸ ὄνομα τοῦ Λυδοῦ ἥρωα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀσχετο μὲ τὴν κρητικὴ Φαιστό. Ἀλλὰ καὶ ὁ Βῶρος θυμίζει τὸ σημερινὸ κρητικὸ τοπωνύμιο *Βῶροι* ἀπέναντι ἀπ' τὴ Φαιστό. Τὴν κρητικὴ πόλη Ὑρτακο ἢ Ὑρτακίνα θυμίζει τέλος τὸ Ὑρτακος. Πιθανώτατα στὰ χωρία αὐτὰ ἔχομε μιὰ ἀπήχηση παλιῶν τραγουδιῶν ἐντοπισμένων ἀρχικὰ στὴν Κρήτη, τραγουδιῶν, ποὺ ἔκαναν λόγο γιὰ κρητικὰ γεγονότα. Πράγματι οἱ κρητικὲς παραδόσεις μιλοῦν γιὰ συγκρούσεις τοῦ Ἴδομενέα μὲ ἄλλες κρητικὲς πόλεις. Ἔτσι γυρνώντας ἀπ' τὴν Τροία, ὁ Ἴδομενέας ἀγωνίζεται μὲ τὸν Λεύκωνα γιὰ τοῦ ἥρωα Τάλω στὰ περὶχωρα τῆς Λύκτου, καὶ καταστρέφει δέκα πόλεις. (Σχόλια Ἰλιάδος B 649, ἐκδ. Dindorf III 144, πβ. Σχόλια Ὀδυσ. τ 174 καὶ Εὐστάθιος 1860, 59, Faure ἔ. ἀ. σ. 215 σημ. 87). Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἀγῶνες τῶν Ἀχαιῶν μὲ τοὺς Μινωῖτες ἢ καὶ γιὰ ἀγῶνες μεταξὺ ἀχαικῶν πόλεων τῆς Κρήτης. Εἶδαμε ὅτι ἡ Ὑρτακίνα τῆς δυτικῆς Κρήτης εἶναι πιθανῶς μιὰ ἀχαικὴ ἐγκατάσταση. Τ' ἀχαικὰ αὐτὰ τραγούδια τῆς Κρήτης χρησιμοποιεῖ ὁ Ὅμηρος μεταφέροντας τοὺς ἥρωες καὶ τὰ γεγονότα στὸ νέο θέατρο τοῦ πολέμου, τὴν Τροία. Ἡ σίγουρη σχέση τριῶν ὀνομάτων ἀντιπάλων τοῦ Ἴδομενέα μὲ κρητικὰ τοπωνύμια δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ σύμπτωση.

ΜΑΡΘΑ ΑΠΟΣΚΙΤΟΥ